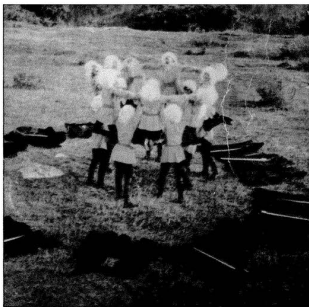

KADİM AZERBAYCAN HALK OYUNLARI

KÂMAL HESENOV

Çeviri ve Hazırlayan : İSLÂM ELER

İSLÂM ELER : Camlı kahve durağı Serhat Kırtasiye
Posta Cad. No. 7 Güngören - Bakırköy - İstanbul 850 TL.

KÂMAL HESENOV

**KADİM AZERBAYCAN HALK OYUNLARI
«ĞEDİM AZERBAYCAN HALĞ REĞSLERİ»**

Çeviri ve Hazırlayan

İSLÂM ELER

ÖN SÖZ

Halk oyunları folklorun bir parçasıdır. Halk oyunları, anlamsız ve hedefsiz bir oyun olmayıp, aksine sözler, mimik, müzik ve hareketlere bağlı olmaktadır. Halk oyunları, oynayanlara veya onları seyredenlere sadece bir gösteri olsun veya bir eğlence olsun diye değil, o toplumun hayatına, örf an'aneleri, gelenek ve göreneklerini yeni nesillere aktarılabilmesi ve kültürün korunabilmesi için oynanılır ve seyredilir.

Bitmez ve tükenmez, zenginlik kaynağı olan folklorun içerisinde, halk oyunları haklı olarak sağlam ve şerefli bir yer tutmaktadır.

Azerbaycan halk oyunlarının kökü asırlara dayanmaktadır. Kobustanda'ki eski kaya resimleri arasında eski el yazması, kitaplardaki renkli minyatürler arasında tunç, gümüş, ve bakır eşyalar üzerinde dans eden insan resimleri bunu teyit etmektedir.

Azerbaycan halk oyunları gelenekleri yaşatan, aynı zamanda başlıca Türkiye olmak üzere Avrupa, Asya ve Afrika'nın çok sayıda ülkelerinin halkları tarafından sıcaklıkla alkışlanmakta ve olumlu eleştiriler almaktadır. Cesaret, yılmazlık ve iyimserlik sembolü olan erkek oyunları şen ve hızlı ritimleriyle ayrılmaktadır.

İSLAM ELER

AZERBAIJAN TÜRKÇESİ İLE İLGİLİ BAZI AÇIKLAMALAR

Değerli okuyucular Azerbaycan kadim halk oyunlarının Türkiye Türkçesine çevrilmeyip Azerbaycan Türkçesi ile yayınlanmasının amacı, Azerbaycan halk oyunlarının daha iyi anlaşılabilinmesi ve araştırmacı arkadaşlara kolaylık sağlanmasıdır, bununda gerçekleşmesi için okuma ve anlama açısından biraz çaba gösterilmesi gerekecek, sonuçta verim elde edilecektir.

Türk lehçeleri arasında Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesine en yakın lehçelerden biridir. 1926 yılında Azerbaycanda Arap harfleri kaldırılarak latin asıllı bir Alfabe kabul edilmiştir. 1939 yılında Sovyet hükümeti bu latin asıllı Alfabeyi ortadan kaldırarak, Rus (Kiril) asıllı bir alfabe kullanılmaya başlandı.

Azeri alfabesinde iki tane e sesi vardır. Bunlardan birisi kapalı e sesini, diğeri ise açık e sesini gösterir biz burada kapalı e sesini göstermek için é işaretini kullandık. Kapalı e sesi (é), e ile i arasında telâffuz edilir.

inmek = énmek

sevgilim = sévgilim

sevgi = sévgi

sevtap = sévtap

işitmek = éşitmek v.s.

hı'yı göstermek için Azeriler X işaretini kullanıyorlar biz bunu göstermek için ħ işaretini kullandık bu (ħ) işaret ise h ile ğ arasında telâffuz edilmektedir.

Hala = ħala

Hanım = ħanım

Han = ħan v.s.

Azeri Türkçesinde ğ işareti ile gösterdiğimiz bir işaret vardır ki bunun telâffuzunu ga'ya yakın olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Azeri Türkçesinde k (kaldı) harfi yok denecek kadar az kullanılmaktadır.

Kaldı = ğaldı

Kaç = ğaç

Kuş = ğuş

Halk = halğ

Kuşun gagası = ğuşun ğagası v.s.

Bu kitabın orjinallığı korunmuştur. Anlaşılmayan bazı kelimelerin önüne numara koyularak kitabın arka kısmında Türkçe karşılığı verilmiştir.

İSLÂM ELER

İncesenetin en geniş yayılmış növlərindən (1) biri rəğs senətidir. Bütün ھاqların medeniyyət incisi olan rəğs senəti gedim (2) tarihe malik olmuş, esrlərle yaşamış, inkişaf etmiş və insanların ictimai heyat tərzi-nin (3) estetik zövğünün (4) ayrılmaz hissəsinə çevril-miştir. Bu isə gözəllik, incelik, heyatsəverlik, səvinç, ھاğ adət - ən'ələrinə sadıqlıq deməkdir.

Böyük tarihe malik olan Azərbaycan ھاğı öz şair-leri, rəssamları, ھاğ sənətkarları, musiqiçiləri (5) və in-cesenet hədimləri (6) ilə bütün dünyada tanınmış, on-ların yaratdıqları ölməz sənət nümunələri əbədləşərək esrlərin (7) énişli - yoxuşlu yollarından şərəflə keçmiş-dir. ھاğ musiqiçilərinin yaratdıqları döyüş ruhlu, eze-mətli, zövğ ohsayan, (8) lirik, ھاğın istək və arzularını ifadə edər musiqilər nəsillərdə nəsillərə keçərək, ھاğ ruhunu ohsayan gözəl çalarılarla (9) daha da zənginləş-mişdir. Rəğslər bilavasitə (10) ھاğ musiqisi zeminində yaranmış və inkişaf etmişdir. Esrlərin sınağından geç-miş Azərbaycan ھاğ rəğsləri daima inkişafda olmuş, öz

me'na ve vüs'etini (11), forma ve mezmunu deyişmiş, teravetlenmiştir.

Azerbaycan torpağında éle bir yer tapılmaz ki (12) orada halğ reğslerimiz sévilmesin. Halğ şenliklerini toy (13) merasimlerini, bayramları reğssiz tesevvür étmek mümkün déyildir. Hoş avazlı, oynag-ritimli (14) reğslerimizi halğ sévir, onu sévinç, hoşbehtlik remzi kimi yaşadır.

Azerbaycan reğs seneti me'nali, tésirli, insan emeyini oğsayan ve gehramanlığı terennüm éden reğslerle zengindir. Tebietin şen ve témpéraméntli (15) halğımız yaratdığı mahnı, reğs ve oyunlarda heyat éşgi (16) ile, seadete inam (17) ışıqlı geleceye ümidle ferğlenmiş, tarih boyu saysız - hésabsız (18) güzel mahnı ve reğs mélodiyaları yaratmış ve indi (19) de yaradır.

1920. ci ilin baharı Azerbaycan halğının tereğgi (20) ve inkişafı üçün geniş imkanlar yaratdı. Partiya ve dövetin gaygısı neticesinde Azerbaycan incesenetindeki canlanma bütün sahelerde (21) meveffegiyyetle neticelendi. Artag Azerbaycan horéografiya seneti réalíst istigametde inkişafda teşekkül tapmışdı (22). Üzeyir Hacıbeyovun teşebbüsü ile 1936. cı ilde Azerbaycan mahnı ve reğs ansamblı (23) yaradıldı. Yaradıcı kolléktiv, téz - téz Azerbaycanın rayonlarına (24) géderek reğs matérialları topladı ve bu esasda müeyyen reğsler méydana geldi. Ansamblın ifasındaki reğsleri tamaşaçılar büyük rağbetle qarşıladılar. Halğ reğslerine büyük mehebbetin neticesinde grub ve medeniyyet saraylarında özfealiyyet reğs dernekleri yaradıldı. Elbetde, milli reğsleri bilmeden yéni reğs guruhlarını yaratmaq mümkün déyildi. Milli reğslerin yarandığı bergerar olduğu ve teşekkülü barede (25) mélumatlar yoh derecesinde idi. Reğsler hağında me'lumata müeyyen esrler Azerbaycanda olmuş seyyah ve tarihçilerin, şair ve res-

samların yazılarında ve minnatür reğslerinde rast-gelmek (26) mümkündür.

Reğs tariximizi öyrənmək üçün isə azlıq təşkil edirdi. Bu məsələnin ciddi və hər tərəfli tədqiqatı vacib idi. Düzdür, (27), bu sahədə ilk addımı Azərbaycanın halq artisti G. Almazadə ataraq folklor reğsləri əsasında "Azərbaycan halq reğsləri" (1959) adlı kitabını çapdan buraxmışdır. İndiyə gədər bu kitab professional və özfealiyyət reğs qrupları üçün vahid bir mənbə (28) sayılırdı.

Şərəfli və məs'ut məsələni qarşısına məqsəd qoyan sənətsünəşliq namizədi, (29) dosənt (30) Kamal Həsənov uzun illər tədqiqat milli halq reğslərimizin tarixini, yaranma mənbələrini araşdırıb öyrənməyə çalışmış, respublikamızın (31) rayonlarını zonalarla gəzmış, gədim reğs mələdiyalarını, oyun havalarını dinləmiş, diyarımızın göcəman sakinləri ilə söhbətlər etmişdir. Bu zəminə o, M. E. Eliyev adına Azərbaycan Dövlət incesənət İnstitutunun Telebe hēy'ətinin iştirakı ilə respublika téléviziyası ilə vaxtaşırı (32) çıxış edir. Gəniş tamaşacı kütləsi göstərilən folklor reğslərimizi izləyərək algıslayır.

Müəllifin apardığı (33) tədqiqat işi, "Gədim Azərbaycan, reğsleri" adlı kitabında ardıcılıqla gələmə alınmışdır. Gədim Azərbaycan reğslərinin yaranması, onların musiqi müşayiəti, ifacılıq məhəretəti haqqında mə'lumat verən bu kitab təqdirelayıq (34) hesab edə bilərlər.

Tədqiqatçı kitabında gədim Azərbaycan halq reğslərini canlandırmağa müvəffəq olmuş, onların izahı və icra tərzini aydın işıqlandırmışdır.

Kitabdan professional balətməyestərlər, (35) özfealiyyət, reğs rehberləri və Azərbaycan folklor reğsleri heveskarları istifadə edə bilərlər.

HÜSEYNAĞA HÜSEYNOV

AZERBAYCAN HALĞ REĞSLERİNİN İNKİŞAFI TARİHİNDEN

Azerbaycanda yaşamış halğların ibtidai, (36) ilkin reğs formalarının méydana çıktığı, yarandığı yer réspublikanın (37) cenub (38) rayonları (39) hésab édilebilir. Alimler Bâkının yahınlarında, gobustanda Gëdim (40) reğslerden heber veren gäya tesvirlerinin-reğs éden figurları aşkâra çıxarmışlar. Uzağ keçmişin ressamı bu tesvirin tegrîben sekkiz - on min il (41) bundan evvel yaratmışdır.

Söz yoğ ki, gëdim, dövrün (42) reğsləri, yalnız merasın hâraktérli (43) reğsler olmuşdur. Reğs hëç de tamaşa édilmək üçün déyildi, eksine müeyyen bir merasımın vacip élémenti kimi lazım gelirdi. O vağlar reğsler ve tamaşacılar (44) bölgüsü (45) de yoğ idi. Ovun, döyüşün uğurlu olmasını arzulayar, ovsuna tilsime ar hâlanan, allahlarına ve fövğeltebir (46) guvvelere (47) aid vérmək isteyen her bir kes özünün bu merasım reğsinde ifade éderdi.

Uzağ keçmişde adamlar güneşe ve aya kûleye ve oda, ağaçlara ve suya müğëddes sayılan muhtelif héyvanlara sitayiş éderdiler. Onların şerefine ibadetleri ve merasım reğsləri icra éderdiler.

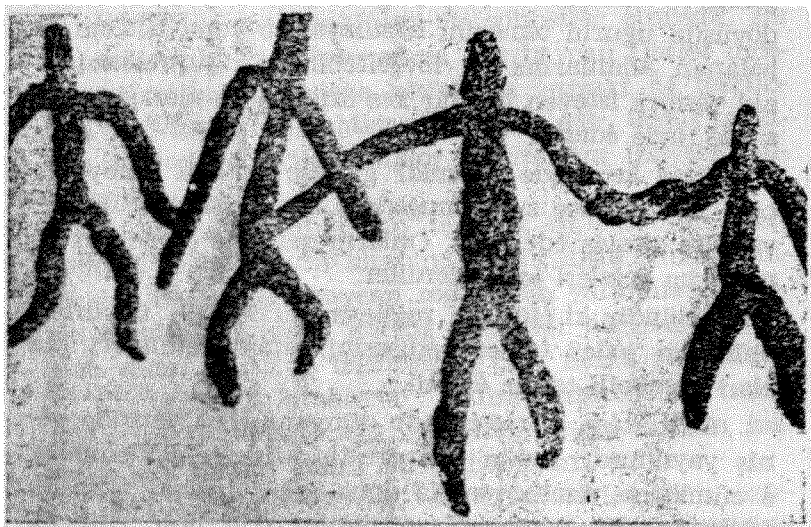
Tebindir ki (48) bu reğslerin terkip (49) ünsürleri mümkün gëder tebiet hadisesini, sitayiş étdikleri hâs olan hareketli tesvir éderdi.

Oda atëşe, perestiş (50) dünyanın çoğ yérinde geniş yayılmışdı. Lakin bu perestişkarlık şerğ aleminde, o cümleden, Azerbaycanda daha geniş inkişaf étmışdı. Muhtelif adet - en'eneler ve reğsler oda hesr édilirdi. Tongallar (51) yandırılar, merasım mahmılları ve reğsləri icra olunardı.

Ateşperestlik me'lum kimi, Azərbaycanda uzun esrlər boyu hökm sürmüşdür. Od, atəş ibtidai dövrün insan, bütün vahimələri (52) mehv etmiş, ona istilik, daha dadlı və müxtəlif qidalara vermiş, vətəni heyvanlardan qorumuşdur.

Odun gücünə inanan adamlar toğallar etrafında rəqs edir. Üstündən tullanırdılar. Onlar hökmən destədestə yə'ni qrup halında odun etrafında vurur, yada qrup cəld - cəld (53) hərliyərdilər.

O dövrlərdə rəqlər hələ sənət ustalığı deyildi. Onlar həyli sonralar, tədricən (54) öz dini mərasim xarakterini və ibadət mənzərəsini dəyişərək, sənət tərzinə

Gobustan qayaları üzərində həgg olunmuş "Yalı" əhtimal edilən qədim halq rəqs.

düşdü. Bu deyişme prosési (55) çox uzun süren olduğ-
ça mürekkeb, hem de son derece nisbi bir prosés oldu.
Béle ki, bizim günlere geder gelib çıkan, sayıca az da
olsa, hele dini merasimlik formasını aydın ifade éden
reğsler gəlmişdir. “Godu”, “Semeni”, “Gelin attandı”,
ve s. Reğsler buna misal olabiler. Reğs daha sonra öz
merasimlik formasını gisman itirerek tamaşaya eylen-
dirici halğ professional ve professional reğs mütehessis-
lerinin (56) meydana çıxması ile eləgedar olaraq bir se-
net kimi formalaşmağa başladı.

Reğsler me’naca gétдикçe dahada müeyyenleşdi.
Onlar od, ov kimi ümumileşdirilmiş mefhumlara hesr
édilmirdi, daha konkrét (57) ve yığcam olmuşdu. Bu
reğslerde daha müeyyen meşet (58) veya emek prosés-
lerinin (59) tesviri özünü gösterirdi.

Azərbaycan halğı hemeşe şen təbiətli olduğuna gö-
re onu reğslerine, él oyunlarına ve eylencelerine has
olan éléméntler daha çox gəvuşurdu. Onlar Optimiz-
le (60), yumorla (61), patomima (62), épizodları ile
zengin olmağa yanaşı, hem de ahenkdar ve ifadeli idi.
Bu éláméntler hüsusen gadın reğslerinde özünü daha
elvan ve te’sirli gösterirdi.

Azərbaycan medeniyyeti lap gədimdən beri onun
hudutlarından çox çox uzaqlarda yayılır, reğbetle qarşı-
lanırdı.

Azərbaycanın en yahşı, müğenni ve reğgasları (63)
İran, Türkiye, Ereb hökmdarlarının habele Azərbaycan
torpağından odla, gılıncla (64) kécmiş, başğa hökmdar-
ların, saraylarına de’vet olunar, ya da onlar gereyinden
esir alınardı. Öz növbesinde (65) halğ incesenet usta-
ları halğların folklorunu öyrənməklə öz yaradıcılığ me-
haretin zenginleşdirerdiler.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gencevi saray reğs-
leri barede çox yazmışdır. Yeri gelmişken geyd étmek

lazımdır ki, edebiyatda "reğs" sözünü de ilk defe Nizami işletmiştir. Nizami öz giymetli setirlerinde oyunun néçe reğse geçdiyini tesvir edir. Déemeli hele gedim zamanlardan beridir ki, oyun ve reğs bir birine govuşur, vahid bir sujétde (66) birleşir. Azerbaycan reğslerinden bir çoğu bizim günlerde béle oyun haraktéri daşıyır. Buna misal olaraq "Yallı", "Gülüm éy", "Cehribeyim", "Gılgılıda", kimi reğsleri göstermek olar.

Biz çoh vaht béle düşünürük ki, gadın reğsi ancağ aram (67), süzgün olar. Lâkin Nizami Gencevi bir reğsden danışaraq onu icra éden gadının ayağ hareketlerinin cengin (68) simleri üzerinde tez - tez gezişen mızraba benzedir. Ceng, tar kimi çalgı aletidir ve mızrab onun simleri üzerinde celd - celd gezişir.

Azerbaycan gadın reğslerinde de ayaklar béle celd hareket edir. Gönün, şairin birce setri nece de vacib me'lumat vérebiler. Bunu balétméystérler öz guruluşlarında nezere almamış, ayağ hareketlerinin asta icrasını esas tutmuşlar.

Azerbaycanın tarihinde éle olmuşdurki, onun vilayetlerinin be'zi hakimleri, harici gesbkarların (69) tabé (70) olduğundan, saraylarında İran, Türk ve Ereb medeniyyetini yayır, hemin ölkelerden hanendeler musigiçiler ve reğgaseler de'vet édirdiler. Bu da Azerbaycanda reğs senetini öz te'sirini göstermeye bilmezdi. O vahtlarda reğgaseler ara bir ereb ve İran reğsleri ifa éderdiler. Saray reğgaseleri daha çoh beden hislerini oynadardılar. Saray reğsi az növbesinde halğ reğslerinde be'zi menfi izler bırakmış, onu muhtelif terzli «Sındırma» ile doldurmuşdur. Bu bahımdan be'zi müasir Azerbaycan balétméstérlerinin hazırladıkları reğs guruluşlarına sine, çiyin, bud oynatmanı ve diger sün'i ünsürleri dahil étmelerle hağğ gazandırmağ olmaz. Çünkü bunlar tesadüfi, kenar yerlerden gelme hareket ünsür-

leridir, ve öz ruhuna göre Azərbaycan reğsine son derece yaddır.

Çox vaxt deyirlər - Gəfğas reğsləri, bu bir növ ümumi ifadədir. Bəle ad altında Azərbaycan, Gürcü, Dağıstan reğsləri və digər reğslər nezerde tutulur. Bu tarzde müeyyen dəşdirme, ümumiləşdirme tərifi müxtəlif balétméystérlerin hüsusen Gəfğazdan olmayan balétméystérlerin reğs qoyuluşları şeklende sambalı bir zemine malik olmasına bəhmayarağ, sün'i tərifdir.

Eslinde bu fikir halğ reğslərinin milli hüsusiyyətinin yoha çıxarır, onun yad ünsürlerde dolmasına şerait (71) yaradır. Buna məşhur "Ləzginka" reğsi çox xarakterik bir misal olabiler. Tekçe dağıstan reğsləri deyil éyni (72) zamanda digər reğslər esasında gürulmuş bu reğsin şöhrəti hamıya məlumdur. "Ləzginka" Gəfğazın və zağafğaziyanın her yerinde çox geniş yayılmış, özü de bu və ya digər ad altında nəce dəyerlər, vetendaşlığ huğuğu gəzanmışdır. Belke de bu reğs tēpēraménti (73) bəhımından Gəfğaz halğlarının yaıınlığı ile eləgedardır.

Reğslər vardır ki, yarandığı yeri veteni mə'lumdur, bununla birlikde gənşü halğlarda da geniş yayılmış məşhurlaşmışdır. Bəle olduğda reğslərin ne xarakterı, ne de melodiyası deyışmir. Azərbaycan reğsləri "Şalağo", "uzundere", "İnnabı", Gürcü reğsləri "Bağdaduri", érməni reğsləri "Oy - Nazan", "Vér - Vəri" və s. buna misal olabiler.

Azərbaycan halğ reğsinin inkişafı, zamanı Gürcülerin, érmənilərin, Ləzgilərin, Kürdlərin milli reğslərinin ünsürləri və söz yoh ki, öz təsirini göstərmiş, onun tərkibinə düzümünə Azərbaycan halğ reğsine has olmayan bir çox hərəkətlər gəşmüşdür. Bəle yabancılığ esrimizin 20 - 30. cu illərinə, Azərbaycan halğ reğsinin öz səhnə formasını ahtardığı dövre təsedüf édir. Bu balétméys-

térlerin, ilk menbelerden (74) folklor matérialından (75) istifade étmeyib, çox vaht “Gafgaz”, reğslerinin hezin éstrada formalarını esas götürdükleri ve sonrada onlara éfféktli olsada elaveler gəşub Azərbaycan halğ reğsleri adı ile tamaşaya goyduqları illerde olmuşdur.

Bu dövrdə Azərbaycan halğının hele öz tecrübeli balétméystérleri yoh idi. 20. ci illerde ve 30. cu illerin evvelinde faaliyyet göstəren Azərbaycan balétméystérleri yéni modanın tesirine uyaraq Azərbaycan halğ reğsleri deyil daha çox Gafgaz” reğsleri hazırlayırdılar.

Azərbaycan halğ reğslerinde halğımıza has olmayan çoxlu hareket düzümlərinin, kişi reğslerinde cürbəcür sallığı hereketlerin, be’zen son derece mübahiseli iti (76) herlenme, fırlanmaların tezahür étməsi de buradan aylin olur. Béle ünsürler, ye’ni başğa halğların reğslerinden gelme hereketler müasir (77) reğslerde de az déyildir.

AZƏRBAYCAN HALĞININ MEİŞET HARAKTERLİ OYUN REĞSLƏRİ

Azərbaycanlılar reğs étməyi sévirler. Zamanı onlar tam menası ile özlerini hereketin canlı ritmine musiqinin cəlbedici şövgünə, bedeninin ince ve ifadəli zeriflik meharetinə hesr édirler. Ləkin oynamağa ve müvafiq şəraitin olduğı təqdirdə hemeşe reğs étməyə hazır olan bir çox halğlardan fərqli olaraq, gedim Azərbaycanlılar, adeten, tentene, təbrik şənliklerinde, yürüş, en’ene merasimi ve gonağlıq meclislerinde reğs édirler. Reğse tekan véren, onun üçün meğam yaradan şadlıqlardan, elbette, başlıcası toydur. Azərbaycan toyu démek olar ki, fasilesiz musiq, oyun reğsidir. Toyda, geçingen böyüye gəder hamı reğs édir. Néçe gün davam étməsindən

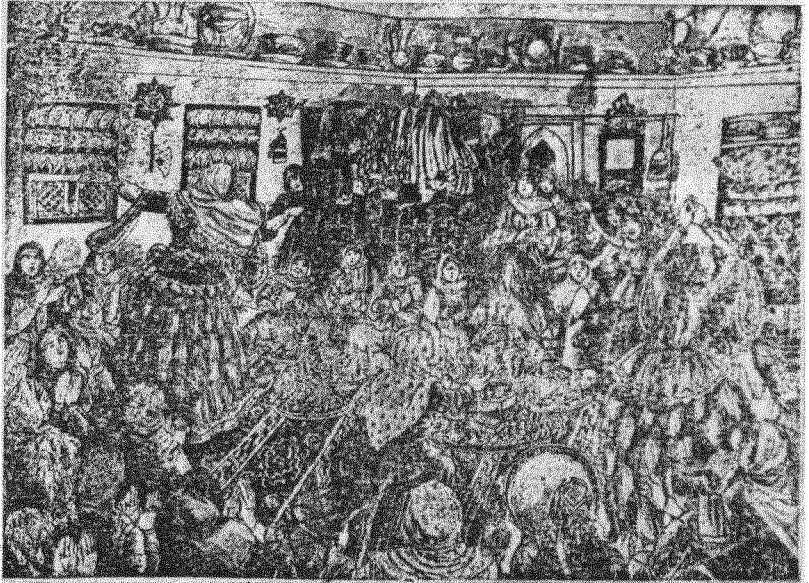
Kâsıb évinde toy, ressamı E. Ezimzade

asılı olmayarağ toy günlerinde her kes oynamağ rēğs étmeyi özü için bir şeref hesab édir.

Azerbaycanlılar, mövsümi şénlikleri hüsusi hevesle qarşılayırlar. Meselen Lenkeranda bahar çağı, gızlar, şehir kenarındaki örtülü heyetlerde ve öz mahnılarının ahengi ile rēğs éderdiler, gızlardan biri rēğsin ahengini tutarağ barmağları ile gávale çırtma vurardı. Rēğsler adeten oyun haraktéri daşıyardı. Gızlardan biri, adahlı oğlanın, diğeri nişanlı gızın teğlidini çıhardardı, galanları onların etrafında rēğs éder, el çalar ve obuyardılar. "Adahlı oğlan" kişi paltarı géyér ve "nişanlısının" etra-

fında celd - celd (78) herlenerdi. Lenkeran rayonunda büyük şenlikler, gezintiler téz - téz geçirilerdi, çoğları şen musiqinin sedaları altında faytonla şehir boyu séyre çıhardı. Bu seyahet, adeten çay kenarlarında başa çatardı. Burada ara vérmeden musiqi seslener, oğlanlar reğs éder "Novruzı", "Yérı yérı", "On dörd", "Mirzeyi", "Uzundere", "Vağzalı", oynayardılar. Kadınlar faytonlarda ğalar çarşabın altından şenliye tamaşa éderdiler.

Şeki rayonunda hususi "meydan"da tongal yandırar, fişeng atar, reğs éderdiler. Béle meydanlarda ancağ kişiler şenlenerdi, ğadınlar da kiminse heyetine yığışar, reğs éderdiler.

Dövletli évinde toy. E. Ezimzade

Bâkida kadınlar "Semeni" bayramı keçirmek için gohumlarından ve gonsularından birinin évine toplaşar, özleri ile honça - honça şirniyyat (79) getirir, mahnı oğuyar ve reğs éderdiler.

Oğlanlar ise şehirden kenarda, esasen yasamal (80) adlanan yerde toplaşdılar. Burada onlar uzun müddet şenlener mahnı oğuyar reğs éderdiler.

Nağçıvanda her gonağ özü ile semeni getirir, onu stolun (81) üstüne goyar ve "Semeni" mahnısını oğuya - oğuya onun başına dolanar bir ayağ üstünde reğs éderdiler, sonra da mahnılar seslener déyib - gülerdiler.

"Kosa" halğ tamaşası. E. Ezimzade

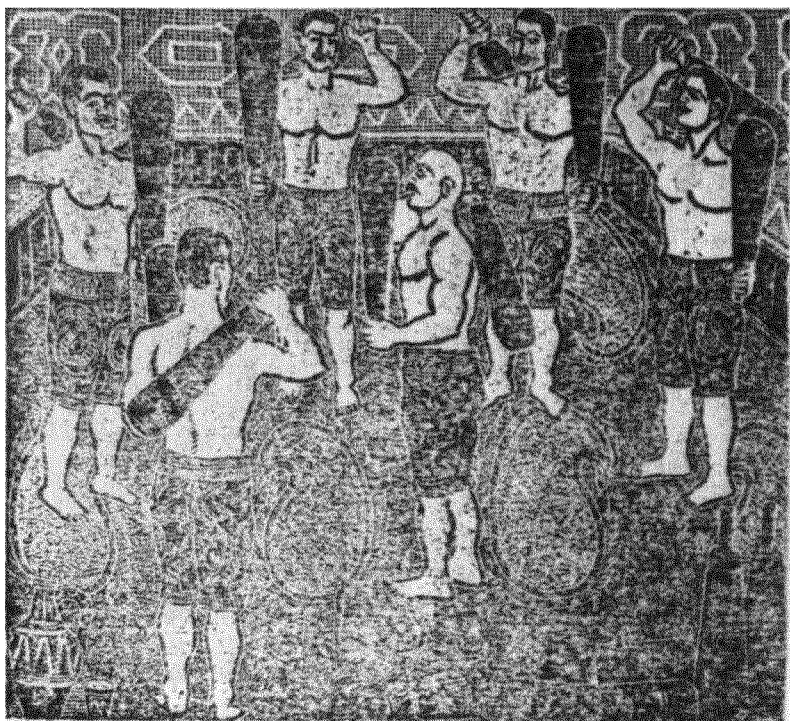
Halğ arasında geniş yayılmış, baharın gelişini temsil éden “Goca - Goca” da marağlıdır. Goca, esasen “Gaytağı” reğsini oynayardı. Birden yorulub yere seriler, Gış üzerinde galibiyeti tesvir éderdi. Onu müşayiet (82) édenler onunla dialoğa daşlar, soruşardı ki, hara gedecek, arvadı necedir. Bununla tamaşa biterdi. Sovgatı yığdığdan sonra goca öz dostları ile başğa bir heyete teref yollanardı.

Azerbaycan rayonlarında`indi de kosaın öz mezeleli tamaşalı yerişine rast gelmek mümküdü. Kosa üzüne duda ve ya akuarél boyası çekir, sün'i sağgal (83) goyur ve gohumlarının yanına gédir. Onun bir elinde sovgat (84) yığmağ açır ve amansız gışı tesvir éderék “Men kosayam” mahnısını oğuyur lâkin év sahibleri mehriban yahşı adamlardır, onu gonağ édirler. Kosa rehme (85) gelir, yéne mahnı oğuyur, gohumlardan birinin oynamasını hahiş (86) édir. Ahırda özü de reğs édir, sonra şirniyyat sovgatını alıb gédir.

“Kosa Gelin” tamaşasındaki sehneler de “Kosa” tamaşasına oğşayır. Burada kosa öz oyundaşı ile nişanlısını téglid éden gelin paltarı (87) géymiş cavan (88) bir oğlanda heyet - heyet (89) gezir, çoğ vaht kendden - kende (90) gédir. Gelin Kosa ile “Utana - Utana” davranıb, ezilib, büzülür, nazlanır, bu minvalla Kosaın reğsine hemdem olur. Lérík rayonun kendlerinde meşhur “Kosa Gelin” tamaşasına indiyé geder gelmek mümkündür. “Kosa - Kosa”nın kütleli yerişleri (91) ve reğsleri mahnılarda müşayiet olunur. Mahnıların metinleri, esas étibarile improvizasiya haraktérli idi. Kosa onun yoldaşları bir növ oğumağı, oynamaga küplet démeyi bacaran artisler idi. Onları çoğ zaman zurnacılar, nağaracılar, arabir de digerleri müşayiet éderdiler.

Oyun tamaşası ve sujetli (92) reğs sehneleri Azerbaycan reğs folklorunda hüsusi yer tutar. Azerbaycan-

da en geniş yayılmış oyun tamaşalarından,, ye'in (93). reğs ünsürlerinin icra olunduğu tamaşalardan biri genç ikidler, pehlevanlar tamaşasıdır. Ekser hallarda bu tamaşalar üstü örtülü yerlerde güç sınaama yarışları için nezerde tutulmuş "Zorhana"da keçirlerdi. Zorhanaya, esasen, oğlanlar toplaşar bir - birinin qarşısında güçlerini sınayar, meheretlerinin - muhtelif, cür ağır çekili eşyalarla hareket étme téhnikasını nümayiş étdirerdiler.

Zorhana reğsi. 1903.cü il. E. Mirzeguliyev

Zorhana oyun tamaşaları daha oğ 19.cu esrin ağırlarında Bâkida, Gencede, şuşada, şeki ve şamağı-
da gėniř yayılmışdı.

Bâkida zorhana ieri şeherde (o vaştlar orada yer-
leşen kârvansaranın yanında) ğurulardı. Zorhananın
üzvleri (94) olan cavanlar müntezem olaraq buraya
toplaşar, oyun tamaşaları tarzinde bir - birile yarışar-
dılar. Bu yarışmalarda nümayış étdirilen başlıca te'lim-

Müasir zorhana reğsi ifa édir. L. şmidt adına maşıngayırma
Zavodu medeniyyet évinin reğs ğrupu

lerden biri - konus formasında olan "mil" ve ya "Top-puz" adlanan ağır çekici ağaçlarda meşğ etmek idi. Oğlanlar her elinde bir toppuzu galdırar ve onları ahenkler tarzde "Cengi" musığının sedası veya nağaranın çoğ sur'etli zerbleri (95) altında, başları üzerinde fırladar, sineleri önünde herleder, çiyinlerine, böyürlerine vurur, ya da toğğuşdurardılar. Nağaraçı témpi deyişdiler, ifaçıları kâh téz terpenmeye (96) hereketlere celdleşdirmeye, kâh da bir veznde geniş tarzde el - göl oynatmağa yöneklerdi, be'zen toppuzların her ikisi birden veya növbe (97) ile yuharı atılar ve yéne oyuncunun eline düşerdi, be'zen de daha meharétli oğlanlardan birisi toppuz ayağını tekanı yerden yuharı atardı.

Musigi ile, dövre boyu ritmik addımlarla uzlaşan bu hereketler tekçe idman tamaşası déyil, hemde reğs düzüümüdür. Zorhâna tamaşalarında tésvir étdiyimiz toppuz oynatma te'liminden başğa, hem toppuzla hemde onsuz reğs étüdleri silsilesine de böyük yér veriliridi.

Zorhâna iştirakçıları tekçe mil (98) veya toppuzla deyil, hemde ağır zencirlerle, daşlarla oyun göstererdiler. Onlar zenciri yada daşı yarış tarzinde başı üzerinden bacardığı geder yuğarıya galdırar veya mümkün geder uzağa tullardılar. Bu oyun tamaşalarında istifade olunan esas aletlerden biride ağır demir zencirden düzeldilmiş hemde çoğ vaht hırda - hırda zingürovlarla (99) bezedilmiş "yay ipi" olan polad kâman idi. Oyun gösteren cavan onu yuharıya atıb - tutarağ, gah başı üzerinde téz - téz esdirir, gah da sağa - sola eyilek ahenkdar tarzde musigiye uygun seslendirirdi.

Zorhâna kimi, güleş tamaşalarıda, zurnada, nağarada, goşa nağarada ifa olunan ezemetli musığının gür sedaları ile müşayiet olunardı. Bu sedalar rengarenğ cengilerin (100) - tenteneli, celd veya eksine aram ritimli, hezin vezilli cengilerin sedaları idi. Şekide lap (101)

gedimden (102) "Koroğlunun gaytarması", "Misri", "Koroğlunun bağı", onanıardı. Lenkeranda güleş tamaşaları "Pehlavanı", müslüslü kimi gergin melodiya altıda geçerdü.

Şekide çoğ vaht güleşin özü ile oyun teğlidi hareketleri ayrı ayrı vahtlarda gösterilerdi. Meselen, toyda gündüz "Koroğlunun gaytarması" musığıslı altında pehlevanlar güleşer, ahsam ise güleşe mehsus el-gol, be-

Saray reggasesi M. G. İrevani

den hareketleri nümayiş etdirirdilər. Bu təqlidi el - göl, beden hareketləri zamanı arada hökmen "Zotı - Zotı" yallısını oynardılar. Şəkide çox vaxt bütün bu el - göl, beden hareketlərinin nümayişi tekçe "Zotı - Zotı yallısından ibarət olar, éyni zamanda bir tamaşa kimi hem reğs, hemde güc ve meharet yarışı sayıladı. Ona göre-de Şekililər Zorhanaya çox vaxt "Zotı - Zotı" ve "Zencir - toğmağı" déyirler. Bu reğsde ve yarışda vacib hé-sab édilen oyun aletləri - Toppuzlar ve zencirli demir Kaman idi.

Oyun tamaşasında güleşi gurtarandan sonra reğsler başlanırdı. Bütün iştirakçılar goşa - goşa, her kes öz reğibi ile, sévdikləri musiqinin teranesi altında reğs edirdiler. Bir - birine böyük diğget, méhribanlığ tarzinde ké-çen bu reğs onlar üçün şadlığ, sévinç reğsidir. Bununla yarışanlar ifade etmək isteyirlerki, reğib (103) kimi, reğs ederler. Birinci goşanın reğsinden sonra, ikinci goşa reğib güleşir, hem de reğs edir, oyun tamaşası ta aхіradek bu minvalla davam edir.

PROFESSIONAL REĞGASLAR VE HEVESKAR REĞGASLAR

Biz inğilaba géderki professional Azərbaycan reğsinden danışarken, ilk növbədə, saray reğgasları ve reğgaselerinin incesenet sahesindeki bacarıqlarını (104) geyd étmeliyik.

Onların yaradıcılığ tarihi zengin olmamışdır. Gédim Azərbaycanın mühtelif yerlerinde mesken salmış é'yanların (105) saraylarındaki professional reğgaseler (elbette, müeyyen hissəsi istisna olunmağda) Azərbaycan halqının reğs medeniyetini getiyyen temsil édebilmezdiler. Mühtelif müharibelerde esir alınmış, hakim

tebeggelere bir töhve (106) kimi gönderilmiş ve ya pul-la alınmış gızlar yalnız mesub oldukları halqların reğs senetini, Gafgaz, Zağafgaziya, Orta asiya, İran, yañın şerg, Hindistan, Ereb ölkeleri halqlarının inceseneti gösterebilerdiler.

Béle yad incesenetin Azerbaycanda yayılması müeyyen derecede halğ gedim reğsine öz te'sirini göstermişdir. Kenardan gelme reğs ünsürleri indi ifa olunan reğslerde béle duyulur. İliç rayonu kendlerinde gadınlar bu yañın vahtlara geder hele de "Göbek atma" adlı reğsi ifa édirdiler.

Oğlan (107) reğgaselerin reğsleri daha geniş yayılmışdır. Bunlar uzun saçda geşeng géyimde, yanağlarına enlik (108) vurulmuş, çoñ vaht da gadın libasında reğs éden gözel oğlanlar idi. Onlar, mütrüb (109) adlanırdılar. Mütrübler hökmdarların saraylarında ibareli reğslere akrobatik hoğgalarda gonağları eylendirirdiler. Öz görkemi ve ifa terzi ile daha çoñ cavan gızlara oñşayan bu reğgasların répertuarının ifası téhniki (110) cehetden héyli mürekkeb, cürbecür hoğgabazlıg ünsürleri ile, eylenceli edalarda, komik pantomima (111) ile zengin olan mühtelif reğsler teşkil édirdi.

Béle reğgaslardan çoñu Azerbaycanın şehir ve kendlerini dolaşar, yerli ehali terefinden şenlik meclislerine, toylara de'vet olunardılar. Onlar bu meclislerde öz reğs oyun meharetlerini gösterer ve evezinde hağğ alardılar. Reğgaslar öz ustalıqlarını be'zen şehir ve kend meydanlarında da nümayiş étdirerdiler. Bélelikle, demek olarki onların az - çoñ da olsa öz sabitleşme repertuarı olmuştur. Teessüf ki, onların ne reğsleri, ne de bu reğsleri müşaiyet éden musığı, demek olarki, bize gelib çatmamıştır. Bildiğimiz yalnız odur ki, bu reğgasların sévimli reğsleri "Mirzeyi", "Terekeme", hem de

"Sufi" reysi XIX esr.

onların ifası üçün hazırlanmış "Mütrübü", "Tamara",
"Sarı mestin yırtılsın", kimi reğsler olub.

İller kəçdikçe Azərbaycanda reğgasların rolu tedri-
can (112) azalır, yalnız dumanlı bir xətiə qalırdı.

Halq mezhekeçisi Cabbar dövlətli
gocanı təqlid edir 1937-ci il.

Bir g yda olaraq, toy meclislerini aparan musiqi iler destesinde re  as olurdu. Adeten, musiqi iler iste'dadlı (113) o lan u a ları se er, onları bir ne e il tecr beli re  asların k meyle  yreden, re s ustalığına alı dırar ve 16 - 17 ya a  atanda  zleri ile toylara aparardılar. Herhansı bir musiqi iler  rubu toya,  z re  asını getirirdi. Bu, bir n v  z n m hazır proqramı olan ansambl idi. Ansambl  z proqramını sabit sa lar, yalnız yaranmış veziyyetden ve  eraitden asılı olaraq c z'i deyi iklikler  derdi.

O ceheti de  eyd etmək lazımdır ki, İngilabdan evvel Azərbaycanda hem ki i, hemde  adın re  aslar var idi. L kin  adın re  aselerin  o u, demek olar ki, c nubi Azərbaycandan idi. M rk zi rayonlarda ise (Astarada)  adınlardan en tanınmış re  ase Zehra mu tar  ızı  asimova olmu dur. Esrimizin evvellerinde  araba dadada Azərbaycanlı re  aseler olub, l kin  o  az. Onlardan biri olan Sona  z  sazda  alar, o uyar ve oynayırdı.

Ke en esrin 90. cı illerinde  uşada me hur tarzen Sadı can musiqi ansamblı yaratmışdı. Bu ansambl da m  enni ve musiqi ilerden elave, hemde iki re  ase  ı ı   dirdi. Onların r p rtuarında hem Azərbaycan, hemde ermeni ve   rc  re sleri vardı. Bu ansambl demek olarki, re  aselerin artist sifeti (114) ile  ı ı   tdikləri ilk resm  ansambl idi. Ansamblın  zvləri o d vr n rengareng, al - elvan milli  eyiminde  ı ı   dir,   zel tama a menzeresi yaradır,  o  te'sir ba ı layırdı.

Re  asların yaradıcılığı, son derece  etin (115) ve m rekk b idi.  z senetlerinin mahir ustası olan bu re  aslar re s  dikləri zaman  o  va t m  t lif e yalarından -  ı ı larını  etinle diren stekan, bı a ,  ılın  ve s.  ususi bacarı la istifade  dirdiler.

Onların geniş yayılmış meşhur reğslerinden biri “Héyratı” idi. Bu reğsi ifa ederken reğgas her iki elinde ağır ve iti bıçağ tutardı. O, musiginin vezmine uygun tarzde bıçağları çarpazlaşdırar, gövüşdurar, bileklerini bir - birine vurur, hem de bu hareketleri mümkün geder çok celd ederdi. Sonra küreyini arhaya, bıçağların tiyesi üzerine eyerdi.

Bâkıda yaşamış ve fealiyyet göstermiş reğgas, Eliheydar stekanla “Lalayı” oynayardı. Her ovcunda su ile dolu bir stekan (116) tutar. Üçüncü sulu stekanı ise alınna goyardı. Bu veziyyetde reğs eder. Küreyi üste uzanar, garmı üste çevriler ve yéne küreyi üste düzelerek ayağa gálhardı.

Tebrizden ve Talış dağlarında yerleşen kendlerden Lérík rayonuna de’vet olunan reğgaslar da béle mürekkeb nömreler (117) göstererdiler. Başı üste dayanar cürbecür âkrobatik hereketler eder, gaynar su ile dolu stekânlar goyulmuş nimçeni (118) avcunda tutardılar. Bu veziyyetde eyiler, uzamar, galhar, ayağları aralı halda eyilib dodagları ile yérden yaylığı (119) galdırar ve diger çetin nömreler ifa ederdiler.

Mühtelif saray oyunbazları ve mezhekeçiler de halğ reğsinin tarihinde büyük bir burahmışlar. Bélelerini halğ arasında telhek, zarafatçı, (120) mezeli adam ve s. adlandırırđılar.

Onlardan öz senetleri müğabilinde (121) daha çok mehareti (122) teleb olunurdu. Eger reğgaslardan esassen, yahşı reğs bacarığı teleb olunurdusa, mezhekeçiler hem reğs étmeyi, hem olumağı, hem de müeyyen konkrét hala göre veya meclisde iştirak éden müeyyen şehse hesr (123) olunmuş küplét (özünde çok vaht bedeheten (124) demeyi bacarmalı idi.

Onlar hazırcevap, mezeli danışan, ağıllı, ince réplika (125) atmağı, bayatı démeyi, müeyyen bir şehsi

gülmeli ve mehriban tarzde tesvir étmeyi, héyvanların teğlidini bacaran mezhekeçiler idi.

Béle çox cehetli gabiliyyete malik olan adamlar her şherde ve ya kendde vardı. Onlardan be'zileri bu işle daimi olurdu. Ona göre de onları Azərbaycanın bir çox rayonlarında tanıyır mühtelif yerlere de'vet édirdiler. Béle mezhekeçiler professional hésab édirdiler. Digerleri ise mehelli, yerli mezhekeçiler idi. Onlar ancağ öz hemyerlileri arasında şöhet gazanmışdılar.

Azerbaycan dövlet mahını ve reğs ansamblının solisti
Azerbaycan halğ artisti émine dilbazi 1950. ci il.

Mezhékeçiler halğ incesenetini yahşı bilirdiler. Onlar en'enevi merasim şenliklerinin teşkilatçıları ve en feal iştirakçıları idi. Üzeyir Hacıbeyov onları halğ mezhékeçileri adlandırmışdır. Halğ onların zarafatlarına yahşıca gülür ve éyni zamanda meharetlerini gıymetlendirirdi. (126)

Biz özlerini gözel ve çetin reğs senetine, özü ce ifa éden, tesadüfi gazanca möhtac olan reğgaslardan danışdıg, lâkin söhbetimizin daha dolğun, daha tam olması üçün professional reğgaslar hağında da söhbet (127) açag.

XX. esrin 30. cu illerinin ortalarına geder Azerbaycan reğgaslarının pésekârlıgı, professionalizmi yığcam éstrada forması çerçevesinde galırdı. Mühtelif klübların sehnelerinde öz - özüne öyrenmiş ifaçılar bir néçe me'lum Azerbaycan reğsini nümayiş étdirirdiler. Bu da esasen "Lézginka", "Şalağ", "Mirzeyi", ve diğér reğslerden ibaret idi.

Elbette, bu reğsler heğigi me'nada halğ reğsleri deyildir. Bunu artistlerin özleride yahşı başa düşürdüler.

Bu artistlerden biri, meşhur reğgas Eşref Seferov 1935. ci ilin dékabırında éstrada İ. İ. Arbatova horeografik professional golléktiv yaratmağ hağında teklifle müraciet (128) édir. Arbatov teklifi beyenir ve razılığını bildirir.

Çoh geçmedi ki, ilk professional Azerbaycan halğ reğsi ansamblına gëbul é'lan édildi, é'lana esasen gelen - 60 neferden 16 - sı séçildi. Onlardan Elibaba Abdullayev, Emine Dilbazi, Léyla Cavanşirova (Léyla bedirbeyli), Hacı Ağayev, Eşref Seferov, Böyükağa Atabeyov, Minevver Dadaş, Hüdziye İbrahimova, Nesibe Talibova, Gülrüh Vahidova ve başgalarını göstermek olar.

Ansambl tézlikle sehne fealiyyetine başladı. Ansamblın en esas, artistleri halğ reğsini öyrenmek öz me-

h retlerini hevesle B k dan gelmiş  onaqlara g sterirdiler. G sa m ddetli yaradıcılı   'zamiyyeti  oh yaşı ne-tice verdi, h yli me'lumat topladı.

Tess f ki, h y'etde tecr beli seness nas (129) olmadı ından ted igatın neticeleri  eyde alınmamışdır. Sefer iştirak ılarının sehneye getirib  ıhardı ları be'zi hal  re si  ns rleri de tedricen  z h susiyyetini itirdi.

Buna ba mayara , professionn l sehnelerde yaradılmış olan ilk re sler - "C yr n bala", "Va zalı - Mirzeyi", " nnab ", "Gaza ı", "Enzeli", "Uzundere", "Terekeme", "Turacı", "Alma", "Lale", "Desmal ", kimi re sler uzun iller ansamblın r p rtuarının esasını teşkil  tdi.

1936. c  ildeki kons rtde B k lılar ilk defa olaraq professionn l artislerin ifasında Azərbaycan hal  re sine tamaşa  tdiler. Kons rt  oh b y k m veff giyyetle (130) ke di. Bu m fevve iyyet m nasibetile koll ktive Azərbaycan d vlet re s ansamblı adı verildi. Azərbaycan d vlet filormaniyası ansamblın bazası oldu.

Profession l h re grafianın inkişafında birinci r spublika hal  yaradıcılı ı olimpiadası b y k rol oynadı. Hal  n mayendeleri melahetle dol un orijinal folklor re sleri g sterdiler.

Hemin olimpiola d vlet mahnı ve re s ansablının işi    n zengin mat rial v rdi. "Toy", "Bir ba canın  i ekleri", adlana kompozisiyada Sovyetlerde yaşayan di er hal ların re slerinden ibaret s ita yaradıldı. Bu s itaya Azərbaycan, G rc ,  rmeni, Ukrayna,  zbek re sleri dahil  dildi.

Bu ilk professionn l koll ktifin m veff giyyeti o  eder b y k idi ki, d mek olar her g n kos rt v rmeli olurdu. T zlikle Na civanda, St panak rtde d vlet mahnı ve re s ansambları yarandı. (131)

Özfealiyyət ansambllarından be'zilerine ھاǵ ansamblı adı verildi. B le ansamblar  usarda, L.  midt adına zavodun medeniyyət  vi nezdinde, Azərbaycan d vlet tibb institutu nezdinde, pionerler sarayında fealiyyət i  ilərinin medeniyyət  vlerinde, «B kida», «C l le», «Ben v  eler», «Bahar teraneleri», « zer», «Azərbaycan», «Bayram olsun» ve di er re slerden ibaret olan bal re sleri silsiləsi yaradıldı.

1970-ci ilin d karbına B kida Azərbaycan ھاǵ re slerini g ni  yayma  me sedil  y ni d vlet re s ansamblı te kil olundu. Ansambl b y k ifa ılar  rubu  ebul  dildi

 al  re slerinin inki afında M. F. A undov adına Azərbaycan D vlet Akademik Op ra ve Bal t teatrinin (132) fealiyyəti de te direlayı dır. «K ro lu», «V  if», «Nizami», «Hosrov ve  irin» op ralarında «G z  alası», «G l  en», «Yeddi g zel», « araca   z», « ur», « zer balladası», ve «Mu amı» bal tlerinde Azərbaycan ھاǵ re si b y k inki af tapmı dır. (133)

Bu eserler sırasında «G l  en» bal ti  z ne m hsus y r tutar. Bal tin sehne  urulu unu ھاǵ artisti  emer Almazzade v rmi dir. Muasir Kendin  o  heyatından behs  den bu tama ada bal tmeyster terefinden mara la hazırlanmı  ve sehnele dirilmı  zengin koloritli ھاǵ re sleri di et i celb  dir.

AZƏRBAYCAN REĞSİNİN İFA TERZİ

Azərbaycan re sində musiqi t mpi (134), y ni musiqi s r'eti b y k rol oynayır. Musiqinin ifa t mpi es sen ikidir - aram ve c ld. Aram (135) re sleri ( it ılıda,  nnabı, Turacı, Uzundere), bir  ayda olaraq  adınlar ifa  dirler. Aram ahenkli re sleri is   o  va t hem

ğadınlar, hemde yaşlı kişiler ifa édirler. “Şahséveni”, “Üç badam bir gaz”, “Mirzeyi”, “Abayı”, “Çaçaybala”, Kimi reğsleri aid étmek olar.

“Gaytağı”. “Şalaço”, “Ğazağı”, “Bağdadur”, Kimi celd seslenen ifası öz çoşğun témpéraméntine, mürekkeb mélodiyasına göre, esasen, kişilere, hüsusen gençlere hasdır.

Lakin bu heç de o démek déyildirki, ve ya diger reğslerin témpi heç zaman deyışmir. Musiğičiler, ehval-puhiyyeden, témpéraméntden ifaçının meharetinden asılı olaraq bir çox halğ reğslerinde musiğinin témpini gâh celdleşdirir, gâh da aramlaşdırırlar. Meselen “Şalaço” reğsi hem celd, hem de aram tarzde ifa oluna biler. “Mirzeyi”ni ise aram ve ya bir geder celd ifa étmek mümkündür.

Azerbaycan halğ reğsleri mélodiyasının haraktéri, (136) hetta sür’etle ifa olunan reğslerde béle yumuşağ, mülayim hezindir. Onların musiği ahenginde bir o geder sıçrayış yohdur. Lakin keskin sıçrayışlı, bir növ gırıg - gırıg (137), rabitesiz (138) mélodiyalar da olur. “Çıtılıda”, “Şahséveni” ve başga reğsler buna misal ola biler.

Musiğinin haraktéri be’zen ifa olunduğu yérleré esasen deyışmiş olur. Meselen, Nahçıvanda “Terekeme”, ni bir geder sür’etle, celd hetta decellikle oynayırlar. Bâkıda ve ya Garabağda ise hemin reğs aram, hezin vüs’etle gédir. Onu ifa éden reğgase, (139) éle bir süzür.

Ğedim reğs mélodiyaları ve reğs formaları zaman geçdikçe bir sıra deyışikliklere uğrayaraq nesilden - nesile geçmiştir. Bu geçid dövründe onlar, ifaçıların fantaziyasından, (140) inkişaf şeraitinden, halğın haraktérinden, onun adet ve en’enelerinden asılı olaraq deyışir. Yéni seciyyevi (141) cehetler (142) e’de édir.

Azerbaycan reğsi, başga ęalęların reğsleri kimi say-
ça çoğ olan müteliif janrlara (143) ayrılır. Bunlardan
en esasları merasim, meşet, idman, döyüş, oyun, küt-
levi janrlardır. Hağında danışdığımız janrlardan her
biri yéni reng, yéni mena kesb (144) édir. Onlar yal-
nız janr seciyyesi bağımından sabit ęalmıřdır.

Azerbaycanda tariğen beręerar olmuş en ęedim
janr - en'enevi merasim reğsini ifa étmeden öz ęenimet-
lerinin dalısınca ęétmezler. Ov, heğiğeten, uğurlu geç-
diyi teğdirde, ov menzeresini héyvanı izleme, ęovma,
tutma, ęarpıřma ve s. neğl (145) éden reğs ifa éderdi-
ler. ęobustandaki ęaya tesvirleri bunu bir daha sü-
but (146) édir. Ümumiyyetle, müeyyen bir dövr erzin-
de (147) merasim ęaraktérli ovçu reğsleri cehetden бү-
tүн ęalęlarda ümumi bir oğsarlığ vardır. Onlar birbirin-
den yalnız cüz'i détallarda feręlenirler.

Baharın ęeliřine ęesr olunmuş "Koskosa", tebietin
oyanmasını temsil éden "Semeni", "Ėatır İlyas" ve di-
ger reğsler, habéle toy, merasim reğsleri en'enevi reğs-
ler sırasına dağildir.

Azerbaycan reğsinde meşet janrlı - Lirik mehebbet,
aile reğsleri, tebiете, héyvanlara, meşet eşyalarına ve
diğer şeylere ęesr olunmuş reğsleri, döyüş janrlı "Cen-
gi", "Koroğlunun ęaytarması", ve s. reğsler idman janrlı
zoręana - oyun janrlı - müteliif yallılar, "Ėitęilıda",
"Şahséveni", "Kesme", Kimi satirik reğsler, "Yallı",
"Ėülüm éy", "Halay" Kimi kütlevi reğsleri, bağcılığa,
mehsul yığımına, balığ ovuna, tarlacılığa ęesr olunmuş,
reğsler büyük inķıřafı tapmışdır.

Söz yoğ ki, bu janrlar onlardaki hareket düzümü,
ęarakterı ve ifası cehetden bir - birinden feręlenirler.

Hereketler musiqinin ęaraktérine, me'nası ve mez-
mununa, reğsin méyline uyęun gelmelidir. Bunlara
müvafiğ (148) geldikde, hereketler ęeniř ve yığcam, re-

van (149) ve keskin sıçrayışlı ve ağır, Lirik ve komik, coşğun ve aram olmalıdır.

Dédiyimiz kimi, éyni mélodiya mühtelif Һaraktére malik olabiler. Bu cehet hem mélodiyyanın, hem de reğsin ifa tarzinden, témpinden ve diğér sebeblerden asılıdır. Meselen, “Uzundere”, adeten, vügarla (150), aramla ifa édirir. Buna müvafiğ şəkilde reğsin hareket düzüümü-de aram, ince, meğrur (151) ve çoh hezin olacağdır. “Uzundere”nin yénede mülayim, Lâkin bir geder, celd sür’etli témpde ifa olunması ona bir növ serbestlik Һaraktéri vérir. Bu halda reğsin hareketleri celd, el - göllu olacağ, hem de öz ifadeliliyini, gözelliğini itirmeyecekdir, ve mehayet (152), “Uzundere” reğsinin mézeli satirik tarzde de ifa étmek olar.

Ebas déyildir ki, büyük Azərbaycan bestekarı, Һalğ musigisinin bilicisi Üzeyir Hacıbeyov meşhur “O olmasın bu olsun” komédiyasında bu Һalğ reğsinin mélodiyalarından istifade étmışdir.

Eserin gəhremanı - adağlısı ile görüşə gédén meşədi ibadı “Uzundere”nin mélodiyası müşayiet édir.

Reğsi ifa édən zaman oynayanın hareketleri hemişə musiginin témpinden asılı olur. Yallıların ekseriyyeti iki ve ya üç témpde ifa olunur. Başlangıç hissəsi aram tarzde, bir veznde seslenir. Bu zaman oynayanın hareketleri temkinli témpéraméntle ifa édirir. Birden témp deyışir. Reğsde oynaglığ emele gelir. Bezen tamaşaçıya éle gelir ki, reğs édənler sanki uçurlar - Nece de serbed, şen ve hedsiz (153) hevesle oynayırlar. Halbuki hareketlerde, musigide éynidir, yalnız musiginin témpi deyışir.

Reğs mélodiyasının Һaraktéri ve témpi - onların kişi ve gadın reğslerinde, göca ve cavanın ifa édeceyi reğslere bölünmesi işinde başlıca seciyyevi cəhetlerdir.

Azərbaycan dövlət və rəqs ansamblının solisti Azərbaycan xalq artisti Elibaba Abdullayev 1950-ci il.

Ğadın reğsi öz mahıyyeti é'tibarile melahetli ve cazibeli olur. Burada hareket düzümleri ahııcıdır, bedenın gövde hissesi, hüsusiile gollar daha çox deyirmi hareketdedir. Doğrudur, be'zen ayrı - ayrı reğgaseler kişilerden nümune götürerek, onlara has olan hareketleri ifa édirler. Lâkin ğadın reğsi bahımından bu büyük noğsandır. Ğadın reğsinde sıçrayışlı hareketlere atılıb - düşmeye, keskin dönmelere, çevrilmelere, ayağı yere vurmağa ve hırda hareketlere ğeti suretde yol verilmir. Azərbaycan ğadın reğsinin özüne mehsus hüsusiyyeti var. Burada el - ğolun, gövdenin ve başın hareketi esas rol oynayır. Ğadın reğsinde, esasen bedenın gövde hissesi oynayır. Ona göre de, ayağlar bir o ğeder hareketde olmur. Ğadın reğsinin béle bir ğarakter alması, bu tarzde teşekkül tapması tesadüfi déyildir. Eger ğedim Azərbaycan ğalg reğsinde kişi reğsinin esasını ov, çarpışma, herbi te'limler teşkil édirdise, ğadın reğsinin esası da évdarlığ, tarla, bağ - bağça ve bostan işlerinin tesvirininin ibaretdir. Buradan aydındırki, neye göre Azərbaycan ğadın reğsinde gollarını ve ellerin burma, oynaq hareketinin, bunların terefdən - terefe yer deyişmesinin béle büyük rolu vardır. Bélelikle, el ğolun hareketi ğadın reğsinde daha artığ inkişaf étmış ve bir o ğeder (154) geniş rol oynamayan ayağ hareketleri ise reğsde, esasen, yer deyişmeni, yerinde addımlamanı, yüngülce (155) dönmeleri müşayiet éden hareketlere çevrilmişdir.

Hele yaħın zamanlaradek be'zi rayonlarda "Yéddi tahta tuman" déyirler, varlı ailelerden olan ğadınlara ise o dörde ğeder (O dört tahta) tuman geyip toylara gédirdiler. Béle tumanlarda, reğs éden ğadınlara yerinde celd - celd herlener, fırlanar ve sonra birden yere oturdılar, tumanlar, bedenın aşağı hissesini zenk çiçeyine benzer tarzde örterdiler. Reğgaseler oturduğu

veziyyetde elleri, çiyinleri, başı ve sinesi ile mühtelif cür (156) hareketler ifa édirdiler.

Azerbaycan reğs mélédiyálarından bir çoğunun, o cümleden “Uzundere” kimi, gelin getirmeye hesr olunmuş, kadınlar zerifliyi, güzelliği ile, vügarlı ezemetti ile zengin bir mélédiyanın méydana geldiği dağlıq Ğarabağda kadın reğsi geniş teşekkül tapmışdır. Kadın reğsi hemçinin Lenkeranda, Astarada, Masallıda da hýyly inkişaf étmişdir. Bu reğsler, esasen kütleli hárakter daşıyan ve çoğ vaht sujéte malik olan reğslerdir. Bu reğslerin ekseriyyetinde ifa olunan hareketler kend tesserrúfatında reğşçileri tesvir edir. Béle reğsler çoğ vaht mahnı sedaları ile müşáyet olunur.

“Uzundere”, “Gıtılıda”, “Gülgez”, “Hýyvagülü”, ve diger reğsler, bir gayda olaraq, kadınlar terefinden ifa olunur. Bu reğslerden be’zilerinin mélédiyasına kişilerin góşulub oynamasına nadir hallarda rast gelmek olar. İfaçılar goca kişiler ve ya cavan kişi ile kadın olduğda, onlar bunu bir növ komik planda ifa edirler.

“İnnabı”, “Mirzeyi”, “Mağvalı”, “Ğaçaybala”, “Yüz-biri”, ve diger reğsler, öz hárakteri étibarile kadın reğsleri silsilesine and oldukları halda, bir çoğ rayonlarda hem kadınlar, hem de kişiler terefinden ifa edilir. Onu da ğeyd édek ki, “Cengi”, “Şalaño”, “Bağdaduri” kimi reğsler héç vaht kadınlar terefinden ifa olunmur.

Azerbaycan kişi reğsleri çoğ büyük hareket mühtelifliyi, özü de esasen ayağ hareketi téhnikası ile ferglenirler.

Kişi reğsleri, musiginin çoğ hissesi celd musigiçiler, terefinden musigi ses témpinin son hedinde ifa olunur.

Kişi reğsi ifa olunan zaman musigiçilerde húsusile zurna ve nağara çalanlarda témpéraméntin olmasının da büyük ehemmiyeti vardır. Zurnanın sedası uca zir-

Azərbaycan dövlət mahnı və rəqs
ansamblının solisti Tutu Hemidova
1950. ci il.

veye gəlhir, sözün esl (157) me'nasında, reğse tekan vé-
rir, böyük éhtirasla oynanmağa, rengareng hemde bəy-
li derecede mürekkeb téhniki hereketlerin témpéramént-
le icra olunmasına zövğ (158) étdirir. Bu zaman nağə-
ranın ritmik hırdalığı zerbleri (159) müstəsna derece-
de rengarengleşir. Musiqinin gür sedası ve nağəranın
sur'ətli zerbleri reğgası telesdirir, o öz reğsinin témpini
gətdikçe son hedde gəder artırır.

Kişi reğsi Şeki rayonunda daha çox inkişaf étmis-
dir. Şekillilər arasında mahir ustalar, meselen, esrimizin
evvelinde çox məşhur olan "Tarabası" reğsinin ifası ilə
ilə şöhrət gəzanan séyidağa kimi reğgaslar olmuşdur.
İndi tamamilə unudulmuş "Tarabası" hezin, aram reğ-
sidir. Séyidağa démek olar ki, terpenmeden reğs éderdi.
Ele gözəl, meharetle oynayardı ki, tamaşasına bütün
kend ehli yığışardı. 30. cu illerin ahırlarında Şekide
Muhtar Nuri kimi tanınmış reğgaslar fealiyyət gösté-
rib, olar hemin dövrdə Bákıda yénice teşkil edilmiş
Azerbaycan dövlət halğ reğsi ansamblında da professi-
onal reğs senetine tə'sir göstərmişdir.

Azerbaycan gədin reğsindən fərgli olaraq, kişi reğ-
sinde yérinde terpenmə nisbətən azdır. Söz yox ki, ter-
penmezlik burada reğsin şekline aiddir. Gədin reğsine
növre (160), vurmağ çarpaz tarzde bir yérden başğa yé-
re gəçmələr həsdir. Kimi reğsi isə rengareng, çox his-
sesi yér deyışmeden ifa olunan hereketlerle zengindir.
Zagatala rayonunda kişilər öz goçaqlıqlarını (161) gös-
tərmək üçün reğs sahəsini müeyyen prédmetlə məhdud-
laşdırırdılar (162). Meselen, dörd gısa (163) çubuğu
yére kvadrat şeklinde düzər və hemin sedde reğs éder-
dilər, və ya padnosu (164) yére gəyub üstünə çıxar,
yér deyışmeden onun içindəce öz ustalılıqlarını gösté-
rərdilər. Reğs édənlerin sayısı iki - üç nəfər olanda, bu
oynama bir növ cəld herekedlər - goçaqlıq, mehareət ya-

Zagatala medeniyyət rəqs ansamblının solisti "Avari"
rəqsini ifa edir 1938-ci il.

rışına çevrildilər. Bəzən iki üç kişi rəqs zamanı, ellərini, biri digərinin çiyinə qoyub gövs şəklini yaradır, təqlid tarzində eyni hərəkətləri ifa etməyə çalışırdılar.

Yarış ünsürü qadın rəqsinə də aiddir. Bu rəgsi iki üç nəfər ifa edəndə, onlar çalışırlar ki, çox incelik, gözəllik göstərsin oynay-p-süzməklerinden daha, çox həzz (165) alsınlar.

Azərbaycan rəqsinə has olan xüsusi bir adət də var. O da birinci rəgs edən özünün özündən xoşu gəlməsi, özünü beyənmesidir. Rəğgəs və rəğgəsə rəgsi bir növ tamaşaçı üçün deyil, özü üçün ifa edir. Onlar çox vaxt

tamaşaçısını yaddan çıxarırlar. Oynamağ onların hoşuna gelir. Onlar öz reğsləri ilə fəhr (166) édirler. Kişilər Azərbaycan reğsində çox vaxt ezələrini gerir, sine-sini gabağa (167) verir, nezerini uzatdığı ellerinə zilləyirler. Onun gəmeti vügarlı, bedeni sərrastdır, hərəkətlərinin ekseriyyetində diz - dirseyi daha çox gerilmişdir. Reğsin ruhunda güvved, cəldlik, mərdlik və gəhremanlıq pafosu (168) duyulur.

Azərbaycan reğsləri, əsasən, solo reğsləridir, hətta éyni vaxtda terpenmə nisbətən azdır. Söz yox ki, terpenmezlik burada reğsin bir neçə reğgəse (iki və ya üç nəferdən artıq olmamağa) reğs étdiyi təgdirde də reğs solo reğsi olaraq gəlir, burada ifaçılardan hər biri öz məharetini göstərməyə çalışır. Çox vaxt onlar yan-yanə, üz - üzə vəziyyətlərdə oynaydırlarsa da birinin reğsi həcədə digərinin reğsi ilə bağlı olmur.

Duət (169) reğsləri, iki reğgəs və ya reğgəse tərəfindən ifa olunmasına baxmayaraq, onlardan birinin reğsi ilə digərinin reğsi arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Bəle "Deyişmə" Tipli reğslərə misal olaraq "Cəhribeyim"dəki bəy və gəlini və ya "Kosa - gəlini"i, müxtəlif komik və satirik, bəzi ənənəvi reğsləri göstərmək olar.

Grupla ifa olunan reğslər - müəyyən bir süjet hətti olan, bir sıra pantomima ünsürlərini ehatə édən reğslərdir.

Bu reğsləri bir qrup adam (5 - 15 nəfər) ifa edir. Məsələn, bəy və gəlindən başqa, onların dostlarının, rəfiqələrinin (170) iştirak étdikləri "Cəhribeyim", bəblə "Gülməyi", "Gətəlidə" və digər reğslər bu silsiləndir. (171)

Kütləvi reğslər, əsasən Azərbaycanın cənub rayonlarında (Lenkeranda, Astarada, Ləpikdə, Masallıda,

Nağçıvan ve s. Ordubad rayonlarında) yayılmışdır. Béle reğslere Zağatala ve Balakende de rast gelmek olar.

Kütleli reğsin, esas daha geniş yayılmış növü (172) yalıdır. Onun ifasında 80 - 100 adam iştirak edir.

AZERBAIJAN HALG REĞSLERİ ADLARININ YARANMASINA DAİR BE'Zİ ME'LUMATLAR

Azerbaycan halğının musığı gabilıyveti bütün tarihı boyu bu diyara gelmiş bir çox adamları valéh étmişdir. Belkede onun her musığısi rengareng mahnıların ve reğs melodiylarının müellefidir. Bu melodiylardan be'zileri bir müddet yaşadığdan sonra unudulurdu. Mütemadi olaraq yéni - yéni melodiylar yarandığından bunlardan en yahşılari séçilir, teşekkül tapırdı. Ona göre de reğs melodiylarının hamısı hağğında daha doğrusu, héç olmazsa son yüz ilde yaradılan reğsler hağğında danışmağ béle mümkün déyildir. Çünkü Azerbaycan reğslerinin yaranması, fereğgi tapması ve adları hağğında tarihen bize çox az me'lumat çatmışdır.

Reğs adlarından çox az bir hissesi tesadüfi adlardır. Reğslerin adlarının çox büyük gismi ise tehminden müeyyen bir anlayış yaradır, neyese, kimese hesr olunardı. Bu hesr édilmeler evvelen tebiye, güllere, çiçeklere v s. aiddir. Bir çox adlar, esasen reğs müelliflerinin, ya da aile üzvlerinin adlarına hesr olunurdu. Müeyyen yerlere - dağlara, derelere, şehirlere, kendlere, çaylara ve s. hesr olunmuş reğs adları da az déyildir. Ele reğsler de vardır ki, onların müellifleri vahtile Azerbaycan-da mesken salmış bir çox gebileleri temsil edenlerdir.

Abayı. Bu reğs Şeki - Zağatala Zonasında yaranmışdır. Bu yerlerde ahıl gadına "abay" déyirler. Bu esas é'tibarile ahıl adamlar - hem gadımlar hemde kişiler oyna-

yırlar. Reğsin méloidyasını, Şeki musiqiçiler yaratmışlar. Bir geder mübaligeli, gülmeli reğsdir. Ayağlar yana geyulan veziiyetde iki defe yüngülce gah bu terefe, gah o terefe gedemleyir. Baş aşağı eyilir, eller paralel terzde sağa sola aparılır. Beden ritmik vurguda azca dikelir.

Reğsin témpi aramdır. Bir zaman Şekide “Abayı” reğsini kolléktif suretde oynayırdılar. Sonralar solo reğsine çevrilmişdir. “Abayı” nı solo reğsi kimi 3 - 4 adam birden, hem de her kes özü üçün, ye’ni oyundaşı ile zahiri elâgesi olmadan oynayır.

Hazırda Şeki rayonunu, Kişkend, Ohud Göhmağ, Beltaı, Garabağlı, kendlerinde, babéle Zagatala ve Balaken rayonlarında daha çox göcaların oynadığı reğsdir.

Avarı. Öz menşeyi é’tibarile Azerbaycanda yaşayan avarlara mensubdur. Geyd étmek lazımdırki, “Avarı” reğsi Azerbaycanlılar arasında da geniş yayılmışdır. Onun üçhisseli mürekkeb forması vardır. Reğsin méloidyası aram-aram sıcrayışlar şeklinde başlayır. Sonradan témpi artır, orta témpde kéçir, nehayet, Lézginka ritminde celd seslenen témpéraméntli reğse çevrilir.

Şekide “Avarı” nın özüne mehsus méloidyası var. Zagatalada bu reğs (burada onun adına “Tala” da déyirler) tamamilé başğa bir musiqi, sedası altında gédir. Zagatalada bunu hem kişiler, hem de gadınlar oynayırlar. Lâkin “Avarı” nın gadın ifasının méloidyası kişi reğsinin méloidyasından ferglenir.

Şekide bu reğs yalnız solo ifa olunur. Zagatalada ise hem tek, hem de kolléktiv suretde ifa édirir. Zagatala rayonunun Yuğarı Çardağlar, Yuğarı Tala Car, Kuyan, Mazlı, Danakı kendlerinde, Balaken rayonunu Gatlı, Gabağlı kendlerinde “Avarı” en meşhur ve geniş yayılmış reğslerden biridir.

Ağır garadağı. Garadağda yaranmış reğs melédiyasıdır, hem de Şeki ve Zagatala rayonlarında geniş ya-

yılmışdır. Adından göründüyü kimi, ağır, aram t mpde ifa olunur. R tm  urulu una ve intona siyasına g re “Abayı” ya o  ayır, onu tek e  ocalar d yil, cavanlarda oynayırlar.

Azerbaycan. Son derece m lodik  edim re sdir. Onu yalnız ki iler oynayırlar. İndi bu m lodiya nadir hallarda ifa  dilir. Azerbaycan bestek arı M. Ma omayev  z n n “Nergiz” op rasında bu re sin musiqisinden istifade  tmis dir. Va tile “Azerbaycan”  o  me hur re s olub, tenteneli merasimlerde ifa  dilib, onu daha  o  bayram Libasında,  erkezi  uhada oynayırlar. Re sin  en,  o  un m lodiya ı,  eyli celd t mpı ifa ıdan  ususi meharetele   dir. Bu re sde ifa ı  e  de tama a ıları virtuo lu  (173) t hnikası ile vale   tmeye hareketlerde y ng lce d vre vuraraq s zerdi.

Al a   l . Bu re s m lodiya ı te rib n 1910 - 1912 nci illerde,  ama ı rayonundaki k lva kendinin sakini Eli Kerimov terefinden yaradılmışdır. Hal  musiqi isi Eli Kerimov  o   eni  yayılmış re s m lodiya arının m ellifi olub, “Al a   l ” re sinin, esasen  adınlar oynayırlar. T mpı bir  eder celdir. Bu re s m lodiya ını indi de hevesle ifa  dirler.

Asma - kesme. Bu re s en  edim, en en’enevi toy merasimi re slerinden biridir. Hazırda Na çıvan rayonunda ifa  dilir. Ona g re b le ad verilib ki, musiqinin sedaları altında gelini beyin  vine getirirler. Gelini k   rend  musiqi iler  alar, gelini m  ayiet  den  adınlar ise onun  ar ısında oynayırlar. Re s mahnı ile m  ayiet olunur. Mahnını re s  edenler ve tama a ılar o uyurlar.

Re sin t mpı aramdır, bir  eder m baligeli, sı rayışlı  ekildedir.

Asta  araba ı. Adından g r nd y  kimi, bu re s  araba da yaranıb, L kin r spublik’anın c nub rayon-

“Vağzalı” reğsi

larında, hüsusen Nahçırvanda ve Şahbuzda da geniş yayılmışdır.

Nahçırvanda bu reğse sadece olaraq “Çarabağı” deyirler. Çoğ gedim reğsdir. Nahçırvanın Hınçov kendinde bu reğsi yalnız goca kişiler ve gadınlar oynayırlar. Reğsin hareket düzümleri sabitdir, aram hissede yérindece, sonra ise bir geder terpenişle ifa olunur.

Şahbuzda bu reğsi yalnız ahıl gadınlar ifa edirler. Reğsin témpi aramdır.

Ay beri bağ. En meşhur vokal mélodiyalardan biri olaraq réspublikânın rayonlarında ifa édilib. Ehtimal édildiğine göre yarandığı yér Ağdamdır. Lâkin Bâkıda ve Şekide daha çoğ yayılmışdır. “Ay beri bağ” yalnız gadınlar terefinden ifa olunan en gedim milli paldarda oynayırlar.

Béle güman olunur ki, “Ay beri bağ” evveller yallı formasında olmuşdur.

Şekinin göcaman musigiçilerinden biri olan İbad Fetullayevin dédiğine göre, bu mahnı-reğs gövüşması evveller “Şésebey” adlanıb, mahnının metin de bunu tesdiğ edir.

“Pencereden daş gelir.

Ay beri bağ, beri bağ,

Humar gözden yaş gelir,

Ay beri bağ, beri bağ.

Şésebeyin gızları,

Ay beri bağ, beri bağ.

İndi “Ay beri bağ” ı mahnı tarzinde eşitmek olur. Bir reğs kimi çoğ güman ki, héç yérde ifa olunmur.

Benövşe. Onlarca zerif reğsler. Reğs, esasen gadınlar terefinden hem aram, hem de celd témpde ifa olunur. Be’zen yérlerinde mélodiya yérinde téz - téz dönmeleleri bir növr yada (174) salır.

Mélodiyanın müellifi barede elde édilen me'lumatlar bir - biri ile uyğun gelmir. Nağçıvan musiqisi Sefer Recebovun dédiyine göre reğsin mélodiyasını Bâkı tarzeni Ehed Eliyev yaratmışdır. Lâkin bële bir fikir de vardır ki, onun müellifi Şamaşı rayonunda ki, kalva kendinin sakini kerimovdur. Folklor tedğığatçılarından be'zileri ikinci fikirin mentige yaşınılığını geyd edirler.

Reğs 1910. cu ilde yaranmışdır. Tekce halğ şenliyi meclislerinde déyil, hem de professionnál ve özfealiyyet sehnelerinde geniş yayılmışdır.

Brilyant. Bu reğsin iki variantı (175) var. Onlardan biri teğriben 1920 - 1922. ci illerde Bâkıda yaranıb Témpi celddir, mélodiyası son derece oynadıdır. Kişiler terefinden ifa olunur.

Éyni adlı dıger variant - yalnız gadın ifası üçündür. Birinci reğsden, sonra Nağçıvanda méydana çıhib. Mélodiyası incedir, aheng'dar seslenir, témpi aramdır.

Vağzalı. Azərbaycan halğının en sévimli reğslerinden biridir. Son derece zerif üreyeyatan mélodiya, ince yumsağ hareketler bu reğsi halğ arasında daha geniş yaymışdır. Azerbaycanda éle bir toy olmur ki, orada "Vağzalı"nın cazibédar sedası éřidilmesin.

Çoh gedim, öz adından héyli gedim reğsdir, onun menbeyini tarihte ahtarmağ lazımdır.

Me'lum olduğu kimi, 15. ci esrde Azerbaycanda cenubdan gelmiş Garagoyunluların böyük bir gebilesi mesken salmışdır. Onlar çohlu mahni ve reğsler yaratmış, lâkin bunlardan tarihte iz galmamışdır tekçe bir mélodiya esrimize geder gelibçatmışdır ki, onu da Garagoyunlular neslinden olub, hazırda Şeki rayonunun Tepəcennet, Çay Garagoyunlu, Derecennet, Hetem obası, şirinbulag, Kehriz ve başğa kendlerde yaşayanlar goriyub sahlamışlar, "Vağzalı" reğsinin esasını teşkil éden,

Azerbaycan halğ reğslerinin mahir ifadısı
Hesên Ferecoğlu Nağçıvan 1939. cu il

evveller “Garabağın ağırı” ve “Vağzal” Mélodiyasına çevrilib.

Şekî sakinlerinin söyledikleri bir ferziyye de var. Onların dédiyyine göre ise “Vağzal” mélodiyası “Denize girme” mahnısının mélodiyası esasında emele gelib. Bizce béle bir ferziyye heğıetden uzağdır. Görünür, göcaman musigiçiler hemin mahnısının mélodiyasında ki, başlanğıç hissesi yanıldır, belî, eger mahnının evvelinci iki setri “Vağzal”nın evvelini hatırladırsa da sonra ki, iki setri, daha doğrusu, iki setrin mélodiyası bu fikri tesdiğ étmir.

Bes bu reğsin adı, açığ - aydınça demir yoluna hesr édilmiş adı haradan méydana gelib? Me’lumdur ki, Azerbaycan demir yolu hetti ilk defe Bâki ile Balahanı - Sa-

buncu ve Surahanı néft me'denleri arasında salındı. Evvel bu demir yol hetti ile ancağ néft daşıyardılar. Sonra sernişik daşımalarına da başlandı. Ondan da evvel 1883. cü ilin mayında Tiflisle Bâkı arasındaki demir yolu işe salınmışdır.

Tesevvür étmek héç de çetin déyildir ki, demir yolu hettinin olması ehalinin bir yerden digesine gelib - gelişini ne geder asanlaşdırmışdır. (176) Gelini öz yerlerinden bağğa bir şehere aparanda bu hoş sefer demir yoluna düşseydi, bütün göhum - eğrebe gönşular ve gönaglar onu vağzaladek mahnı ile, çalib oynamağda üçün vidalaşma (177) şenliyi düzelderdiler, gelin bey évine yola düşerdi. Burada, daha doğrusu bu en'eneye, bu tenteneye hesr olunan, yéni mélodiya "Garabağın ağır" adlı reğs mélodiyası méydana çıxır. Bu ad indi bütün Zağafgaziya "Vağzal" adı ile meşhurdur.

Hazırda bu reğsin mélodiyası gelinin adamlarını müşaiyet edir. Gönaglar musiqinin uca sedaları altında oynaya - oynaya evveller ise meş'ellerle, tüfeng ata - ata küçeler (178) boyu şenlikle, (hökmen déyil ki, Vağzala) gédir. "Vağzal"nın mélodiyası da toyun bu meğamındaki şadlığ tentenesinin bir növ remzi kimi seslenir, boş merasimi daha da ruhlandırır. Beyin évinde hemin musiqinin mélcidiyası altında onun göhum - eğrebası çox vaht özü de oynayır.

Söz yoh ki, "Vağzal" adının emele gelmesi barede yuharıda déyilenler yalnız ferziyyedir. Ahı, hamıya me'lumdur ki, gelinlerin ekseriyyeti ata évinden çox da uzağa köçmeyende, adeten faytonlarda (şehir yerlerinde) ve atla (Kend yerlerinde) géderdiler. Her halda ferziyye olsada buna réal (179) zemin var. Çünkü gelinin uzağa köçmesi, onun o zamanlarda hele adet édilmemiş bir növde, ye'ni vağzallarda yada salınması o gder

mühüm heyatı hadise idi ki, ona lap hüsusi bir reğs mélodiyası ("Vağzalı") həsr édebilerdiler.

"Vağzalı" reğsi olduğıca cazibeli, geşenk, son derece lipik reğsdir. Onu incelikle, bir növ, süzgün ahucı hareketlerle cynamag lazımdır.

Vélaçola. Bu reğs esrimizin 20. ci illerinde Lérikin yañnılığndaki Vélaçola kendinde yerli musiqici terefinden yaradılıb. "Vélaçola"nın musiqisi o gedər oynag ve gözeldirki, reğsin özü tekce yarandığı kendde déyil, hem de çox çox uzaqlarda yayılmışdır. Bu reğs Lérík ve Lenkeran rayonlarında indi de ifa edilir. Reğsin ifası aram témpdedir.

Ğazağı. En gedim Azərbaycan reğslerinden biridir. Adından me'lumdur ki, reğs Gəzağ rayonunda yaranmışdır. Burada o indi de en geniş yayılmış reğsler sırasındadır. Yarandığı yerden uzaqlarda da məşhurdur. Olduğıca yéyin hareketli, çoxğun reğsdir, Selis (180) intonasyalı rımtlar (181) "Ğazağı" ya hüsusi rövneğ (182) verir. Onu kişilerin en, sévimli reğslerinden birine çévirir.

Béle ferz olunur ki, "Ğazağı" Döyüşçü reğsdir. Onu yürüyüşə və herbe gedende ifa éderlirmiş.

Bu reğs olar ki, bütün professiional və heveskâr kollektivlərinin répertuarında özünə hüsusi yer tutur. Sehne tamaşası kimi güruluşunda "Ğazağı" onu böyük məhəretilə oynamağı bacaran bir dəstə kişi tərəfindən ifa olunur. Reğsdə düzüümü rengarəng və téhniki cəhətdən mürekkəb hərəkətlər çoxdur.

Meişetdə bu reğs solo gəydasında ifa olunur. Oynayanlardan hər bir öz gəbiliyyətini, reğsdə neyə gədər olduğunu göstərməyə çalışır.

Reğs nıkbınlik (183) və gəhramanlıg pafosu (184) ilə yanaşı hem de incelik təmkinliklə zəngindir. Onu daim bir gəyda da, yalnız téhniki cəhətdən mürekkəb

olan hareketlerin h sabına oynamag  olmaz. Reğsin ifasında kişi reğslerinin  ohunda olduğu kimi, h kmen ser-rast hareketler, dahili g venin ezemeti teleb olunur.

Gaytağı. En  oh m bahise doğuran reğsdir. Bu s z Azerbaycanın  l obasında artığ uzun esrler boyu işlen-mekdedir. Reğsin  z  ise ritmine, hareketlerinin ęuruluřuna g re adı L zginkaya yağındır. Ondaki cold t mp, hedsiz derecede barmağ  ste durma, diz  sta fırlanma, d nmeler - L zginkaya ęasdır.

Her şeyden evvel ęeyd  tmek lazımdır ki, "Gayta-ęı"nın yayılma zonası yerli ehatelidir. L rikde, şahbuz-de, Nağcivanda, İli  rayonunda, hetta ęocaman musiği- ilerde bu reğs hağında he  bir şey  şitmeyibler. Len-k randa meşhur olan Hududat "Gaytağı"nı  z r p r-tuarına dahil  tmisdir. Bu, hemin reğs hağında y gane me'lumatdır. Reğsin menbeyini r spublik nın şimal ra-yonlarına yağın olan yerlerde ağtarıb - tapmağ lazım gelirdi. L kin ne şekide ne de Zağatalada bu reğs ba-resinde aydın, d r st bir anlayış yoğ idi. şekide ęoca-man tarzen İbad Fetullayev danışır ki, Garabağda  oh-dan beri b le bir aram "Gaytağı" reğs club İbad Fetul-layev teredd dle d yir ki, "D yesen, bu reğsin adına "Gaytağı" d yerdiler.

G r n r ki, reğsin k kleri Azerbaycanda emele gel-meyib, heğiğeten b ledir. Abbasgulu Ağa B k hanov  z n n "G l stani - İrem" kitabında g sterir ki, Gay-tağ Dağistanın    eyaletinden biri olub, Derbendden şimalda yerleşib.

Dağıstanda hazırda da Gaytağ rayonu var. Burada ęocalar indi de "Gaytağı" oynayırlar. Tarihden me'lum-dur ki, evvelki esrlerde hem Azerbaycan, hem de Dağıs-tan ehalişi t z-t z b tov ęebilelerle bir diyardan di-gerine k  eridiler. Dağıstanda  hususen Derbend rayo-nunda azerbaycanlılar, Azerbaycanın  uba, Zağatala,

Baleken rayonlarında, lezgiler çokdur. En büyük köçmeler Feteli hanın dönünde (186) baş vermişdi. Yegin ki, Dağıstan gebilelerinden biri, mehz gaytağı gebilesi de reğsin yaratıcısı olmuştur. “Gaytağı”nın ritminde ve hareketlerindeki Dağıstan karakteri buradan ireli gelir. Azerbaycanlılar bu éhtirasla ve geçen reğsi gebul étmış ve onda çok şeyi deyişmişler. Reğsin popuyarlığı o dereceye gelib çıkmışdır ki, azerbaycanlılar “Gaytağı” reğsini gairdaş gaytağ halğı ile éyni olan bayram şenlikleri ve tenteneli merasimlerde oynamagda onu özerlerinin şimal hissesinde öz méyline uygun düzümlü reğsler yaradır. Meselen, “Ağamalı”, “Geratı”, “Kendiri”, “Kömürü” kimi “Gaytağı” ahenkine uygun gelen Azerbaycan reğsleri béle yaranmışdır.

Mühtelif “Gaytağı”lara éyni hareketler hasdır. Bunlar -çoklu herlenme ve fırlanmalardan, hedsiz rengareng düzümlerden, o cümleden barmağ üste duraraq tullanmalardan, çiyinleri terpetmeden süzgün terzde esas gezişden, yumruğların yarıdüyülmüş terzde tutulmasından, golların veziyyetinden, golun biri tarım yana açıldığı halda, elin vezneye yahın tutulması kimi hareketlerden ve nehayet, geyimlerin obşarlığından ibaretdir.

Bununla birlikde, bize éle gelir ki, “Gaytağı”nı tamaşaya hazırlayanlar tarafından onun ferğlenmeyen terzde, ye’in Dağıstan ve ya Gürcü lezginkalarından esla seçilmeyen bir terzde goyulması yanlışdır. Azerbaycan reğsleri dağıstan reğslerinden keskin suretde ferğlenir. Hem de hetta “Gaytağı” kimi reğsden söhbet getdikde béle, Azerbaycan milli reğslerine has olan hareketlerinin mühtelif terzde düzümlülüyünü rengarengliyi cehetini yaddan çıkarmağ olmaz.

Teesüf ki hem proféssional balétméystérler, hem de özfealiyyet reğs kollektivlerinin rehberleri “Gaytağı”

reğsinin orijinal, heğiği horéografiyasının méydana çıxarılmasına nail ola bilmemişler. Bu mesele, görünür, son derece çetin ve mürekkebdır, her halda bu vazife-nin yérine yétirilmesi þüsü tedğıatlar aparmağı ve elde édilmiş olan, habéle bundan sora hemin mesele-ye aid réspublikanın bütün rayonlarından toplanılasi cüz'i me'lumatların digğetli tehlilini teleb édir.

"Gaytağı" mühtelif adlarda - "Oğlanlar reğsi" ve diger adlarda ifa édilib. Lâkin bunların hamısı, démek olar ki, bir - birinden héç bir cehetden ferglenmir.

Bununla beraber "Gaytağı" adı tamamilé yoğa çıxmamışdır. Ona ilk defa olaraq Üzeyir Hacıbeyov müraciet (187) étmişdir. Ondan sanra Niyazi, Tofiğ Guluyev, Reşid Efendiyev, Rauf Hacıbeyev ve diger Azərbaycan bestekârları "Gaytağı" yazmışlar. "Gaytağı" Azərbaycan Dövlét mahnı ve Reğs ansamblının répértuarında, daha sonra hem de professionnál ve özfealiyyet kolléktivlerinin répértuarlarında özüne mehsus yér tutmuş, bélelikle, özünün ikinci hayatına gedem goymuşdur.

Goçeli. Bu reğs goçu Eliye hesr clunmuş bir reğsdir. Reğs mezeli þarakter daşıyaraq ingilabdan evvel Bâkida mövcud olmuş goçuların tüféyli heyat tarzını gösterirdi. Zor ile müeyyen cinayetlere el atan, adam öldürmekden béle çekinmeyen, gaygısız yaşamayan yararsız adamın timsali kimi ifa édilirdi. Reğgas ifa zamanı goçuya þas olan edaları tecessüm étdirerek onu satirik planda canlandırır ve goçunu gülüş hedefine çevirirdi. Elbette, béle bir reğsin heyatı uzun ömür süre bilmezdi.

İki arvadlı. Bu mezeli reğs Şeki rayonunun Gar-dağı kendinde yaradılmışdır. Kişilerin ifa étdikleri bu reğs mezeli þaktér daşımı ve satirik planda oynanılarmış. Reğsin ifası zamanı reğgas müeyyen metnden

de istifade éder, bu ise reğsin komik planda te'sirini artırmış olardı.

Gızlar bulağı. Bu reğsde behs olunan bulağ Nağçıvanın yaxınlığındandır. Burada gızlar yığışar çalır - oynayar, mahnı ohuyardılar. "Gızlar bulağı" reğsi de buradan méydana gelib. Bu reğsin mélodiyasını indi de Nağçıvanda ve onun rayonlarında téz - téz éşitmek olur. Nağçıvan musiqiçisi Sefer Recebovun dédiyine göre, Ehed Eliyev "Gızlar bulağı" Mélodiyasını esas götürerek, onu bir geder işledikden sonra özünün meşhur "On dört nömre (188)" reğs mélodiyasını yaratmışdır.

Reğs orta témplidir. Oldukça lirik ve zerifdir. Onun hareket düzümleri geniş tarzde dövre vurmada ve ya bir hett boyu süzmeden ibaretdir.

Gızıl gül. Gadınlara sévimli reğslerinden biridir. 20. ci esrin 30 - 40. cı illerinde Azərbaycanın her yerinde, hüsusen Bâkıda ve Nağçıvanda yayılmış, orta témpde ifa olunan gedim reğsdir. Regsin hareket düzümleri ténkinli, hett bir geder utancağvarıdır. Reğs indi de arabir ifa olunur. Bu reğsi daha çox şehir toylarında oynayırlar. Reğs ekser halda genç gadınlara gızlar ifa édirler.

Gıtğılıda. Gıtğılıda reğsin ritmini imitasiya éden seslerden ibaretdir. (Tra - ta - ta - ta kimi). Hüsusen Bâkıda geniş yayılmış en gedim gadin reğslerinden biridir.

Süjetli reğs olan "Gıtğılıda" da ritme uygun tarzde el çalma sedaları altında bu ve ya digər sureti tesvir édirler. Onlardan biri utancağ, ceraretsiz gelindir. Utana - utana reğs édir, gorğa - gorğa (189) héy yan - yöreye bahır ki, birden gaynanaşı gelir. Gaynana çıxır - acığı, déyingendir, gelin de onu gören kimi, elbette, o saat dövrelərdikələrin arasına gədir, onun rolu bitir. Gaynana yöndəmsiz, ağır terpenen komik hərəkətlərlə,

çoh vaht el - gölunu oynada oynada reğs édir. Gaynana geliden narazıdır, cnu héy hedeliyir. (190) Gelinin terefini sahlamağ üçün méydana gonşu gadın - genç, çoşğun tebietli bir gadın çıhr. Oynayanlar bu gayda ile bir - bir çıış édir, bu ve ya diger simanın reğsi tesviri ni yaradırlar.

“Gıtılıda” reğsinde ifaçılardan her birine imkan vérilir ki, o öz rolu çerçivesinde, öz fantaziyası, feraseti (191) ve reğs fūrseti (192) dahilinde istediği geder improvizasiya étsin.

Darçını. Mübaligeli (193) aram témpde seslenen reğsdir. Onun guvvetli hissesinde zerbler (194) ve vurğuların sesi aydın séçilir.

Üzeyir Hacıbeyov özünün “Meşedi ibad” opérettasında “Darçını” reğsinin mélodiyasından istifade étmisdir.

Dartma, yaşam cırlıdı. Adından me’lumdur ki, komik reğsdir. Témpi aramdır. Vahtile Şekide ve onun etray yerlerinde yayılmışdır. İndi unudulub. “Dartma, yaşam cırlıdı” mahnı idi, onun mélodiyası ile reğs éderdiler.

Desmalı. 1932. ci ilde Nahçıvanda tarzen Nesir Nesirov terefinden yaradılan reğs mélodiyasıdır. Son derece oynag, şen, çoşğun témpde géden reğsdir. Burada adeten elde balaca desmal tutarağ (çoh az hallarda iki desmal) yéllede - yéllede reğs édirler. Be’zen bu reğsde cib desmalından yoh, baş yaylığından (159) istifade édirler. Béle olduğda, reğsin harakteri bir geder deyışir.

Reğsi, esasen, gızlar ifa édirler. Nahçıvanda onu herden bir oğlanlarda oynayırlar. “Desmalı” reğsi vahtile réspublikada, hūsusen Bâkıda geniş yayılmışdır.

Enzeli. (Cenubi Azerbaycanda şehir adıdır) Teğriben 1880 - 1890. cı illerde Bâkıda yaranmış reğs mélodiyasıdır. İfa terzi, süzgündür, mélodiyasının seslen-

Şekli reggâslar Suğra Urfan gızı ve Nuru Zahid oğlu
1938. ci il.

me karakterine göre "gocayanadır". Bu regsin ahenginde bir növ cavanlara (196) minnetdarlığ sedası, onlara hoşbehtlik, hoş arzular duyulur. "Enzeli" en'enevi regsdır, onu toyun evvelinde oynayırlar. Kişiler ve kadınlar ellerini ince, zerrif tarzde (dirsekler azca bükülmüş halda) yuharı galdırırılar. Oynayanlar reg zamanı vezne uygun çepik (197) çalır, hem de çiyinlerini galdırırılar.

"Enzeli"ni esasen yaşlı adamlar oynayırlar, lâkin onu cavanlar da ifa édebilerdiler.

Zoğalı. Çoğ gedim regsdır. Şekide yaranıb Aram, hezin ve lipik seslenir. Onu kadınlar, çoğ zaman genç kadınlar ifa édirler.

Şekli gocalar iddia édirler ki, “Zoğalı” mahnılı reğsdir, ye’in onu mahnının müşaiyeti ile oynayırdılar. Mahnının metni Zoğal yığımına hesr édilib. Démeli, bu mahnı gétдикçe reğse çevrilen mahnı olub. Teesüf ki, onun ne metnini, ne de ki, mélodiyasını hazırda héç kes hatırlaya bilmir Yadda ancağ reğsin adı galıb.

İnnabı. Bu reğs meşhur gedim gadın reğslerinden biridir. “İnnabı” bir reğs forması kimi varlı gadınların évlerinde méydana gelmişdir. Onu adeten gonağlardan olan iki reğgase ifa édermiş. Bu reğsin vacib eşyaları kelayağı ve çarşab kimi baş örtüleri, ile düzülmüş ve altına tahılmiş gızıl pullar, halbéle çox bahalı kehrala (198) mirvari (199) ve ya gızıl boyunbağı sayılardı. Ellere hına yaşıları. Onu da géyd édek ki, “İnnabı”nı yalnız Bâkıda gadınlar oynardılar. Bir çox rayonlarda ise onu hem gadınlar hem de kişiler ifa éderdiler. Béle bir ferziyye de vardır ki, “İnnabı”nı Bâkılı tarzen iste’ dadlı halğ musigicisi Tati yaratmışdır. Eslinde kéçen esrin evvellerinde méydana çıhmış olan bu çox gedim halğ reğsini Tati ancağ işleyib hazırlamışdır. (Tegriben 1902. ci ilde).

“İnnabı” son derece mélodikdir, reğsin özü zerif ve geşenkdir, utana - utana üzlerini gizleden reğgaselerin ince, süzgün hareketler düzüm esasında gurulmuşdur. Hareketler mühtelif istigametlerde, hem dövre, hem de düz hett boyu cerayan édir.

Bu reğs uzun iller boyu Azərbaycan Dövlət filarmoniyasının mahnı ve reğs ansamblının répertuarında ifa olunmuşdur.

Yérli reğs. Zagatala (Eliabad, İosul, Gaşın, Gandağ kendlerinde), Balaken rayonlarında (İti Tala, Gultar, Méhmallar kendlerinde) en geniş yayılmış reğsdir. Bu reğs républikanın başqa rayonlarıda me’lum dévil-

di. "Gaytağı" ritmindedir. Onun m  lodyası bir ne  e hissedeni ibaretdir.

Y  z bir. Mahn   ile m  şayiet olunan   o  g  ni   y  yılmış re  sdir. Do  rudur, onu daha   o  yalnız bir re  s kimi hatırlayırlar. L  kin evveller mahn   sedaları altında ifa   dili  .

1 — Amandır, pervaz   leme
Gel yanıma, naz   leme
Al, al, al, al;
Al benim canımı, rehm   leme,
Bivefa olma, ay yarım
Sarılıb, solma, ay yarım
Ha - ha - ha - ha,

2 — G  zleyirem yollarını
Sal boynuma g  llarını
Al, al, al, al;
Al benim canımı, rehm   leme,
Bivefa olma, ay yarım
Sarılıb solma, ay yarım
Cefak  ş olma, ay yarım
Ha - ha - ha - ha,

Re  s bir geder celd t  mpde g  dir,   z  m suretde bir sıra rengareng hareketler   ifa olunur. Re  sin   ekli   l  mentileri g  ni  dir.   iyinlerin y  ng  lce hareket   re  se g  zellik v  ren seciyyevi cehettir. Onu hem ki  iler, hem de   adınlar oynayırlar.

  z d  vr  nde   o  me  şur olan bu re  s indi nadir hallarda yad   dirler.

K   i memesi. "K   i memesi" me  şet re  sidir, k   i sa  ma  a hesr olunub. Re  s zamanı sa  ım pros  s   eller ile, beden   aba  a eyilmiş veziyyetde ifa   dilir.

Re  s aram ve bir geder cald  şmış t  mpdedir, g  zel m  lodyalı ve ahenkdar musigisi var. Onu arabir ki-

şiler de oynayırlar. “Kéçi memesi” reğsi réspublikanın bir çoğ rayonlarında hüsusen Bâkıda ve Nahçıvanda ifa edilir.

Kendiri. Kendir - Şeki rayonunda kéçirilen halğ şenliklerinde istifade olunan vacib eşyadır. Kendirbazlar öz ustalığı, oyun meharetinini kendir üstüne reğsler dañıl éderdiler. Halğ arasında geniş yayılmış “Kendir”, “Gaytağı” ritminde celd, çoşğun reğsdir. Reğsin mélo-diyası kéçen esrin ahırlarında Şeki rayonunda yaranmışdır.

Kesme. Azerbaycanda ifa olunan en gedim reğslerden biridir. Mélo-diyası sade, lakin, marağlıdır (200) Komik reğsdir onu ancağ kişiler oynuyurlar reğs üçün atılma, tullanma, şıdırgı vurma, sıçrama hareketleri seciyyevidir. İfaçı onu mümkün geder mezeli tarzde oynamaya çalışır.

Bu reğs Nahçıvanda, Füzuli rayonunda ve réspublikanın cenub yerlerinde yayılmışdır.

Garabağda ifa édilen “Kesme” reğsinin haraktéri éyni olsa da onun mélo-diyası ve metni başğa tarzdedir.

Koroğlu. Cengaverlik reğsidir. Azerbaycanın halğ gehramanı Koroğlunun şerefine béle adlandırılıb. Müsteğil reğs kimi çoğ gedim zamanlarda ifa édilmişdir. O vahtlar beri mélo-diyası éyli deyişmişdir. “Koroğlu” mélo-diyasının sedaları ezemetlidir. İdéyası döyüşe ruhlandırıcı tarzdedir. Ona göre de “Koroğlu”nu tarda ve ya Kâmança da çalmağ meslehet görülmüş. Hamısından yañşı onu zurnada, nağaranın, dümbeyin, lağgıtının (ğutu şeklinde olan zerb (201) aleti, onu iti gısa çubugla seslendirirdiler.

Çoğ hallarda “Koroğlu” müsteğil bir reğs kimi gétmir, cengi döyüşünden evvel ifa olunarağ reğsin açılışması üçün elin - gölun oynadılması tarzinde icra edilir.

Reğs keskin vurğudur. Témpli aram, bir geder de celdir. Réspublikanın bir çox rayonlarında, hüsusi Şekide ve gazağda yayılmışdır.

Koroğlunun gaytanması. Bu reğsde yuvarıda tesvir etdiyimiz kimi, cengaverlik, döyüş reğsi olaraq sür'etli témpde malikdir. "Koroğlunun gaytarması" dinamik reğsdir.

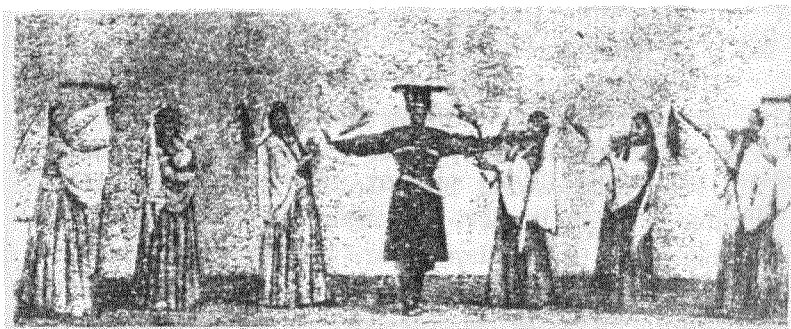
Zurnanın ve zerb aletlerinin gür sedası reğs edenleri son derece celd oynamağa ruhlandırır.

Gofta. Aram témpli gadin reğsidir. Bâkıda yaranmış ve téz bir vahtda Nahçıvanda da yayılmışdır. Onu mahnının müşaiyeti ile oynayırdılar. Mahnının sözlerini halğ göşub.

1 — Gofta dikdim göbekten,
Bir yar sévdim ürekden,
Yarım mene saat aldı,
Bilerziyi bilekden.

Reğs esasen yaşlı gadinlar terefinden ifa olunur.

Gelin atlandı. En'enevi haraktérli gedim merasim reğsidir. Háyli uzun çeken, aram témpli, hem de olduğça mélodiktir. Cebrayıl rayonunda onun musigi ahengi ile, esasen, gelin oynayar.

Azerbaycan dövlet mahnı ve reğs ansamblının itaında
"Azerbaycan toyu" 1950-ci il.

Vahhtile Şeki rayonunda éyni ile bu adda, Lâkin başğa musigili reğs olub. Onu iki defe - hem gelin getirmeye gédende, hem de gelini ata évinden ycla salanda çalardılar.

Gelin havası. En gedim Azərbaycan reğslerinden biridir. Onu Lenkeranda gelin getirmeye gédende oynayırlar. Bu oyun havasını zurnada, tentene ile hem de sesi ucaltmadan çalardılar Reğsin musigisi cazibeli, témpi aramdır.

Gelini bey évine ötürenden (202) sonra “Gelin havası” bir de çalırlar. Bu defe onu ancağ cavan kişiler ve gadınlar oynayırlar.

Gülgez. En meşhur gadın reğslerinden biridir. Bu reğs hüsusen Bâkida ve Nağçıvanda kéçirilen toylarda uzun müddet ifa édilmişdir. Onu hezin, lirik musigi sedaları altında süzgün, zerif düzümlü hareketlerle oynayırlar. Dövre boyu başğa istiğametlerde geniş gédışler bu reğs üçün seciyyevidir.

Reğsin musigisini néy çalan Nağçıvanlı Heseneli 1904 - 1905. ci illerde yaradılıb. Gülgez Hesenelinin arvadının adıdır. Reğsi de onun şerefine “Gülgez” adlandırılıb.

1947. ci ilde Bâkida “Gülgez”in musigisi esasında bal reğsi hazırlanıb.

Gelin getirme. “Halay” silsilesinden olan, toylarda, en’enevi merasimlerde ifa édilen reğsdir. Gelin bey évine aparmazdan (203) evvel gelingilde ifa olunardı. Onu yaşlı gadınlardan biri “Gelinin anası da clabiler” oynamğa başlayır. Sonra gonağlardan 2 - 3 nefer gadın reğse goshulur. Bir azdan onları genc gadınlar ardınca da gelinin yahın refigeleri (sağdış, soldış) evez edirler. Lap ahırıcı növbədə ise refigeleri de’vet ile gelinin özü oynanır. Gızlar reğs éde - éde oğuyurlar.

Ay dili - dili

Lâkin çok vaht oynayanlar müeyyen metin ola-
mahnılar da ohuyurlar. Meselen :

Gelin gelsin, hoş gelsin,
Bereket getirib bize gelsin,
Oğul yiyesi, gız yiyesi olsun
Evinde yahşı olsun.

Setirlerin arasına bir növ neğarate benzer sözler
goşulur :

Ğcnağ ol, ğcnağ ol.

Metin baresinde getirdiyimiz misaldan göründüyü
kimi, reğsin ritmi çok deyişken, musigisi çetin duyul-
landır.

“Gelin getirme” coşgun, oynag ifalı reğsdir.

Gülmeyi. (A. gülüm héy) Ğedim en’enevi reğsdir.
İndi de İliç rayonunda oynayırlar.

Yallı formasında olan bu reğs gelinin refigeleri ve
onun gadın ğchumları toy erefesinde, hınayahdıda oy-
nayırlar. Adeten, “Gülmeyi”ni gelinin bey évine köç-
mesiden evvel onun yanına gelmiş ğonağlar dağılışı-
ndan sonra ohuyub - oynayırlar, 5 - 10 nefer - dövre vu-
rub reğs édir.

Lale. Ğedim reğsdir. Gencede yaranıb. Reğs orta
témpe ifa olunur. Reğsin haraktéri oynag, hatta celd-
dir. Onu, adeten gızlar oynayırlar.

Reğgase reğsin musigişindeki paualara, seslerin
sür’etli tekrarına esasen dönmeler édir. Burada muğam
hissesi de (séğah) var, reğgase éle yérindece bir yana
terpenmeden, (204) elleri ile sağa - sola teref, süzme
terzinde hareketler édir.

Mirvari. Bu reğs 30. cu illerin evvellerinde yaranıb.
Evveller “Torğsin” ve “Çarlistan” adlanıb. Bu adlar son
derece mélodik ve geçeng reğse yaraşmadığından 50. ci
illerde Kürdemir zurnaçıları, o cümleden H. Hüseyinov

bu güzel m lodyaya “Mirvari” adı v rdiler. Bu reğsi yalnız ęadınlar oynayırlar.

Mirzeyi. “Vağzalı”, “Uzudere”, “Terekeme” ve diğer reğslerle yanaşı, “Mirzeyi” de Azerbaycan ęalının en s vimli reğslerinden biridir.

Reğs ancağ Azerbaycanda deyil, G rc stan, Ermenistan musigi ilerinin de r p tuarında m hk m y r tutmuşıdır. Azerbaycanda  le bir rayon yohd r ki, orada “Mirzeyi” s vilmesin, her toyda, her  enlikde  alınıb-oynanılmasın. Bu reğsi hem kişıler, hem de ęadınlar ifa  dirler.

“Mirzeyi” ęadın reğsidir, Garabağlı n y  alan Mirze terefinden teğrib n 1860 - 70.  i illerde yaradılb. M ellifin reğs   z adını v rib. Y z ild n  o  k  mesine ba mayarağ reğs  z teravetini itirmemişıdır (205)  alę ara-sında meşıur olan reğgas ve reğgaselerin, d mek olarki, hamısı “Mirzeyi”  z r p tuarına da il  di .

“Mirzeyi”  le reğslerdendir ki, g zelliyyine necibliyyine (206) ve ęelbi o şayan ho  m l diyasına g re minnetdarlığ elameti olaraq  alę onu hele uzun ill r boyu s lendirecek,  alınıb oynayacağdır.

M cesseme. R spublikanın c nub rayonlarında (Astarada, Lenkeranda, L rikde) va tile  o  meşıur olan reğsdir. Bu reğsin k kleri oldugca derindir. “M cesseme” s z n n  z  h ykel d mekdir. Reğsi, esasen ęocalar ifa  dirler.

Reğs  z  dinamik, esas  t barile, y knesak (207) hareketlerden ve ę yrim eyyen  ozalardan (208) ibaretidir ki, reğgas da bunlarda bir n v h ykel kimi donub ęalır. “M cesseme” reğsinin bir veznde aram - aram devam  den sedası altında ifa ı d vre vurub, elleri ve bedeni ile m  t lif bi imli hareketler  dir. Birden musiginin sedası kesilir. Reğgas bir anda hemin fasile (209) ile rastlaşıdığı  ozada hereketsiz durur. Eger o, tamaşıa-

Gızlar reğsi 1935. ci il.

çları güldürmek isteyirse, onda geribe (210) bir pozada galmağa çalışır. Özünü göstermek istediği teğdirde ise duruş mümkün geder akenkdar şekil alır. O, 2-3 saniye bélece dayanır. Duruş yöndemsiz olduğda, meselen, bir ayağı üste dayanılıb, diğer ayağ yuharı galdırılmış vezilyetde olduğda aparıcı musığıçi fasileni gülüş hatirine gesden uzadır ki, oynayan sendelesin (211), ve ya yihılsın.

Sonra musığıçiler yéne de aram - aram, temkinle çalmağa başlayır. Reğgas da onun sedasına goshulur, evvelce çiyinlerini dolandırır, ve her vurğu zamanı iki defe yüngölce dizlerini bükür, sonra yéniden oynamağa başlayır. Bu minvalla reğs növbeti fasileye geder devam edir.

“Mücesseme”ni, adeten bir nefer ifa edir, sonra onu evez edir.

“Mücesseme” yalnız kişi reğsidir, onu kadınlar oynamırlar. Bu reğsi, sadece olaraq bir reğs kimi, me’na çalarlarına, mezmununa varmadan ifa etmək olar. Lâkin çox vaht ifaçılar ona, oyun pantomima ünsürleri goşurlar. Be’zen ifaçı sağ elinin barmaqları ile bıqlarını burur, elini béline vurur, etrafına meğrur tarzde nezer salır.

Son vahtlarda Lenkeranda “Mücesseme” reğsinin daha süjétlı formaları méydana çıxmışdır. Özfealliyyet kolléktivinin üzvləri bütöv (212) bir tamaşa, Lenkeran rayonunu bir çox kendlerinde hele de unudulmamış bir sehnecek göstermişler. “Mücesseme” üslubunda, ye’ni fasilli tarzde hellini (213) tapmış bu tamaşa Daşdemir Memmedov terefinden sehneye goşulmuşdur. Tamaşa evvelden ahıradek reğs vazifeleri ile hell edilmişdir.

Tamaşanın mezmunu béledir; Özünden razı, kombul, ağır terpenen bir bey sehneye çıxır. Bey héyrete gelib - kendliler görünür. Ahır niye işlemirler? Bu an iki - üç nefer cesaretsiz kendli görünür. Onlar diggetli (214) bir tarzde baş eyir, beye yalvarırlar ki, ceza vérmesin. Lâkin hirslenmiş (215) bey onları gamçı (216) ile döyür. Kendliler gezeblenirler, onlar daha ezazil beyin zülmüne döze bilmirler. Hörme (217) sebeti onun başına géydirib, govurlar. Başga kendliler de gelir ve beye divan tutmağda kömek edirler. Birge reğs başlanır. (Héç vaht yaddan çıxarılmamalıdır ki, “Mücesseme” solo reğsidir ve onun kütleli tarzde ifası yalnız sehne üslubunda mümkündür). Kendlilerin reğsi me’naca gelebe tentenesini ifade edir.

Misri. (Koroğlunun gılcının adıdır).

“Misri” reğsden çox marşa benzer, ahenkli instruméntal aşığ mélođiyasıdır. Azərbaycan pehlevanları gü-

leşgabağı "Misri"nin musigisi altında meşğ étmişler. Lâkin o, bir geder de çetin, çoñ vañt birden ve küylü, diğgeti celb éden hareketler icra édirler. Reğs, hüsusen Şekide, Zağatala ve Garabağda, özü de zerb aletinin çoñ gür ritminin şiddetli sedası altında çalırlar.

On dörd nömre. Reğsin sıra nömresidir.

Onu kişiler ve gadınlar oynayırlar. Reğs mülayim, aram témpde, hezin tarzde gédir. Garabağda hemin reğse metn de elave édíbler :

Geline bañ, geline,
Darağ almış eline.
Geline söz démeyin,
Küşüb géder évine.
Boyuna gurban, ay gelin,
Toyuna gurban, ay gelin.

Naznazi. İnce ve süzgün gadın reğsidir. Mülayim, gözeli, bir néçe yerinde trémola ile seslerin sür'etli tekrarı ile zenginleşmiş mélcodiyadır. Bu trémola ifacıya bir növ yerindece (218) dönmeñ moméntlerini yada sallır, onlara zernf cynaña, dövre boyu süzgün yerişli ve ya düzüne irelleyişli ince hareketler étmek imkanı verir.

Pehlevanı. Genç pehlevanlara heşr olunmuş gedin reğsidir. O, Şeki rayonunu dağlarında méydana çıñmış ve Abillah Ceferov terefinden işlenilmişdir. (219)

"Pehlevanlar" reğsinden, ye'in pehlevanları Güleşgabağı el - göl açmağı meşğ étdikleri reğsden fergli olarak, onu oynayardılar, hem de tekce pehlevanlar déyil, tamaşaçılar içerisinden üreyi isteyenlerde reğs éderdiler. Buna bahmayarağ "Pehlevanı" pehlevanlar reğsidir.

Bu reğsin marağlı hüsusiyyeti orasındadır ki, toyda öz şücaetiçi göstermek isteyen pehlevanlar bilava-

site (220) “Zorhana”dan, güc sınımadan evvel “Pehlevanı” oynaya bilsinler.

Olduğca celd hareketli, son derece dinamik reğsdir. Pehlevanlar burada öz gücünü göstermekden daha çox, mehareтини, gençliye has olan göcağlığını nümayiş étdirmeye çalışırlar.

“Pehlevanı” nadir hallarda olsa béle, indi de réspublikanın bir çox rayonlarında ifa olunur.

Rengi. Çox gedim gadın reğsidir. Gencede yaranıb. Onu témpi aramdır. Həreket genişliyi, reğsin şəklinin rengarengliyi ona has olan səciyyəvi cəhətlərdir. Géc-géc olsa da Nağçıwanda bu reğsi hələdə oynayırlar.

Samuh. Reğs Minkeçevir yaxınlığındakı Samuh kəndində méydana çıxıb, lakin Şeki və Vartaşen rayonlarında da geniş yayılmışdır. Doğrudur, son illərdə çox az ifa édirilir. Aram témpli bu, reğsi həm gadınlar, həm də kişilər ifa édəbilirlər.

Sarıbaş. (Ğağ rayonundakı kəndin adıdır). Cəld témpdə ifa olunan gedim reğsdir. Ğağ rayonunda çox məşhurdur. Burada onu həm kişilər, həm də gadınlar ifa édirirlər. “Sarıbaş” reğsi Şeki rayonunda da ifa édirirlər.

Reğs öz hərəket düzümünü cəhətdən mürekkeb déyildir, ona görə də onu cavanlarda, gocalarda (221) oynayırlar.

Bestekar Soltan Hacıbəyov özünün “Gülşən” balé-tində “Sarıbaş” reğsinin mélođiyasından istifadə étməşdir.

Semeni. En gedim reğslərdən biridir. Daha doğrusu, reğsdən daha çox baharın gəlməsinə həsr édilmiş ən’ənevi şənlikdir.

“Semeni”ni yalnız gadınlar və qızlar oynayırlar. Onların ifasında gədən reğs kifayət dərəcədə tə’sirlidir, söz mətni müşayiət olunur. “Semeni” reğsi Azərbaycanca-

nın her yerinde oynanılır. "Semeni" en'enesi çox vaht semeni, şirniyyat, plov (222) getirilmesi ve mahnılı, reğsli yağcam bayram şənliyi dairəsindən kenara çıhmır. (223)

"Semeni"nin reğsi formasına hele yaxın vahtlara dek Nəhcivanda rast gelmek olardı.

Tamara. Təgriben 1916 - 1917. ci illerde Bâkıda yaranıb. Reğse bu ad toylarda (224) Azərbaycan reğslərini ifa éden məşhur Salyanlı reğgəse tamaranın şərəfinə verilmişdir.

Olduğca cazibedar, lirik reğsdir, əsasən qadınlar tərəfindən, çox hallarda həm də kişilər tərəfindən aram təpədə ifa olunur.

Reğsin musiqisində ifaçılar tərəfindən nəzərə çatdırılan rəngarəng ritmik vurğular vardır. Reğs muğam oğuması ilə başlanır.

Terekeme. Bu çox gədim zamanlarda Azərbaycan da məskən salmış gəbilənin adıdır. Terekemələr yayda, yaylarda, qışda qışlarda yaşayırlardır. Onların, əsasən Gərabəğ, Şamahı və Şekide məskən saldıkları mə'lumdur. Reğsi terekemələrin özləri yaradıb. Lâkin ne vaht yarandığı mə'lum deyildir. Azərbaycanın ən gəcəman sakini olan, 163 yaşlı Şireli Müslümov cavanlığında eşitdiyi reğslər içərisində "Terekeme"ni də xatırlayır. Élə təkcə bu fikrə əsaslanaraq demək olar ki, "Terekeme" çox gədim reğsdir.

Éyni məlcədiyaya malik olan "Terekeme" iki variantda mövcuddur. Birinci variant ilə terekemələrin özlərinin yaratdıqları aram, vürağlı reğsdir. Gərabəğda və Bâkıda yayılmış bu variantda onu yalnız qadınlar oynayırlar. İkinci - Nəhcivan və Şekide yayılmış daha çəvik, oynaqlı gırığ səslı, geniş hərəkətli reğsdir. Bunu kişilər və qadınlar ifa edirler.

“Terekeme” indi de républikanın bütün rayonlarında çox meşhurdur. Reğs профеёssional ve heveskar reğs ansamllarını réprétuarında mövcuddur.

Toy reğsi. Nağçıvanda oynanılan gedim, en’enevi reğsdir. Bey ve kişinin cavan gəhumları (225) bu reğsi gelini aparan, faytcunun gəbağında oynayardılar.

Reğs “Yallı” tiplidir, yan - yana addımlı cəld reğsdir. Cynayanlardan çoxunun elinde yanar meş’el olardı. Hemin meş’elleri gelini müşayiet édenler de aparardılar. Reğs édenler ise bir - birinin elinden tutardılar. Reğs mahnı ahengi ile, dümtəklerin gür ritmi ile géderdi. Mahnı reğsin sözləri toy tentenesinə hesr olunub.

Bey évinin gəbağında çuyub - oynama tekrar olunar, bu defe sayca daha çox ifaçı iştirak éderdi.

Turacı. Gözel dağ gəşunun hesr édilmiş gedim, tégriben XIX. esrin evvellerinə and olan reğsdir.

Azərbaycanın her yérinde geniş yayılmışdır. Həzin, gəlbəşəyan (226) musigisi var.

“Turacı” reğsinə dair Nağçıvanda bəle bir əfsanə var: Gərabəğ xanı Necətğulunun çox gəşənk bir reğgasesi varmış, xan onun gözəlliyini, meharetini çox giy-metlendirirmiş. Bir defe xanın oğlunun toyunda bu reğgase reğs sənətinin çox incec, çox gözəl mö’cüzələrini nümayiş étdirir. Bu menzərəyə həyran gəlmüş xan uca-dan déyir: — Sen lap turac himi oynayırısan. O vaht-dan beri hemin reğgasesinin oynadığı reğsi “Turacı” adlandırırlar.

Reğs bir növ turacın uçuşunu xatırladır. Turac yüngülce uçur. Ləkin birdən ovçu onu nişan alır, yaralı, gətdikçə zəifləyən quş səhnə boyu çırpınır. Teğətdən (227) düşərək yère serilir, sonra yénidən güvvəd (228) toplayıb səvincek, coşğun bir éhtirasla uçur, dövrə vurur. Reğgasesinin hər bir hərəkəti quşun uçuşunu, havada süzmesini xatırlayır. Onun yanlarına çəpine açılmış

barmaqları, gériye eyilmiş elleri ğanatların (229) tesviridir. Bu oğşar düzüm tekçe “Turacı”nın déyil, hem de Azerbaycan ğedim reğsinin léksikasına möhkem (230) dahıl olmuşdur.

Uzundere. Olduğca cazibeli, zerif ve lirik ifadeli reğsdir. Éle bir gelin üçün yaradılıb. “Uzundere” oğeder meşhurdur ki, ou tekce Azerbaycanda déyil, hem de Gürcüstanda ve Ermenistanda da en sévimli reğslerden biri hésab édilir.

“Uzundere” çoğ ğedim reğsdir. Ğarabağda, Ağdamda Göytepe kendi arasında bir dere var, adına “Uzundere” déyirler. Ğccalar tesdiğ édirler ki, bu reğs mehz hemin dereye hesr olunub. Burada adet üzre (231) reğs éderlermiş. Revayete göre, “Uzundere” terekeme adlanan köçeri bir ğebilenin düşergesi olmuş, onlar dağlar ğoynundaki otlağ yerlerine, yaylağa géderken yolüstü burada dincelermişler. Buraya ğonşu kendlerden de ğonağlar gelir, dostluğ elageleri ile sıh bağı olan köçerilere baş çekerlermiş. Bu reğslerden birine, en meşhur olanına “Uzundere” adı vérilib.

Başğa bir revayetde déyilir ki, gelin aparanda hemin dereden kéçerlermiş. Burada bir ğeder dayanar, beyin ğohumlarından olan ğadınlar gelinin ğabağında oynayar, hoşbehtlik, emin - amanlığ ve cansağlığı arzularmış.

Göründüyü kimi, heğıete daha uyğun ikinci revayetdir. “Uzundere”nin havası olduğca ince, lirik mélo-diyadır. Ğızğın tebietli, güvvetli ve celd köçeri reğsine déyil, geline hesr olunmuş toy reğsine daha çoğ yaraşan mélo-diyadır.

Şekide kéçmişde bey évinde çağrılan kişi toyu üç gün davam edir, dördüncü gün ise ğadınlar yığışardılar. Ğadın toyunda musigiçiler (ğarmonçalan, ğavalçalan) ğadınlardan olardı. Toyda gelin duvağda, üzü ör-

tülü halda oturardı. Toyun gurtarmasına yahın onu oynamağa de'vet éderdiler. Gelin duvağı üzünden götürür ve "Uzundere" oynardı. Şekide bu reğsi milli geyimde ifa éderdiler.

Ucarda ve Göyçayda "Uzundere"ni kişiler ve yahud gadınla kişi birge oynayırlar.

Elbette reğsin haraktéri, onun musigi ve boréografik kompozisiyası gadın ifası üçün daha seciyyevi, daha uyğun ve münasidir.

Géyd etmek lazımdır ki, be'zi yérlerde "Uzundere" reğsi tamamilé başga mélodiyada seslenir. Meselen, zagalada (2. ci Tala kendinde) "Uzundere"nin ritmi, témpi ve üslubu adet étdiyimiz terzdedir, mélodiyası ile bam-başga. Onu ancağ kişiler oynayırlar. Çoh güman olar ki, hağında danışdığımız her iki variant (232) tamamilé ayrı - ayrılığda méydana gelib.

İlin rayonunda uzağ kéçmişde "Uzundere" adı ile yallı, özüde celd témpli oyun yallısı olub. Onu biri kişilerden, diğeri ise gadınlardan ibaret iki cerge (233) oynayırdı. Kişilerin yallıbaşı elinde balaca bir çubuğ gadınların yallıbaşısı ise cib desmalı (234) gezdirirdi. Her iki grupun reğsinden sonra gadınların yallıbaşısı növ, mezheke terzinde döyüşe (235) başlardı.

Şeki rayonunun Kişkend kendinde göcalar indiyé geder éyni reğsin musigisi altında "Yallı" - "Uzundere" oynayırlar.

Üç balam, bir göz. Éle bu reğsin adı Azerbaycan reğslerinin ekseriyyetinin mélodiyalarına has olan ahenk terzini, ritmik şekli ifade edir.

"Üç balam, bir göz" reğsi gedimde Şekide yaranıb. Mahnı metni olub. Onun mahnısını vahtile Cabbar Garyağdı oğlu ve Elesker Abdullayev kimi mahir müğeniler oğuyublar. Bu mahnı - reğs hem de mezheke terzinde olub. Metn çoh vaht improvizisiya édilib, "Méy-

hana" tarzında döşden déyilib. Onun ifaçılarından biri 1940. cı ile geder dümbekçalan Ehmetağa olub. O, ifa zamanı tamaşaçıları güldürer, üz - gözünü ezib - büber, oynayardı. Hem de bunu éle éder ki, bedeni hereketsiz galar, tekce gadının terpenişi nezere çarpardı.

Üç nömre, Dörd nömre, Bêş nömre, Altı nömre. Bunların hamısı 20. ci illerin ikinci yarısında Bâkıda méydana çıhan reğs mélcdiyalarıdır.

Bu reğsler, hüsusen "Bêş nömre" ve "Altı nömre" indi de meşhurdur. "Üç nömre" kimi aram témpli, hezin reğsleri yalnız gadınlar oynayırlar. "Dörd nömre" ve "Altı nömre" ise nisbeten celd témpli, hem kişilerin, hem de gadınların oynadıqları selis (236) reğslerdir.

Halabacı. "Gadın adıdır". Bu reğsin daha iki adı var. — "Céyran bala", "Gaçay bala", Éyni reğs obalar da bu üç ad altında çoğ geniş yayılmışdır.

Reğs mélcdiyasının müellifi - Garabağlı garmonçalan Sona hanımdır. Reğse "Gaçay bala" adı toylarda gadın paldarında oynayan proféssional halğ reggası Gaçayın şerefine verilmişdir. "Céyran bala" adı da ona aiddir. Metnden götürülmüş könül alan, ohşayıcı addır.

Geline bağ, geline,
Cıgçığa vérib téline.
Geline söz démeyin,
Küser geder évine.
Menim balam, özümün balam,
Gaçay balam, özümün balam.
Gaçay bala bir baladır,
Gaşı - gözü gapğaradır.
Gaçaya söz démeyin,
Gözleri céyran baladır.
Menim balam, özümün balam,
Gaçay balam, özümün balam.

Reğs bir geder komik tarzdedir. Onu daha çox yaşlı kişiler ve gadinlar oynayrlar (üçüncü ad - "Halabacı" adı da buradan ireli gelir.)

Bu reğs geniş yayılmış hüsusen Garabağda, Nahçıvanda, Şekide ve Bâkida hëyli inkişaf tapmışdır. Reğsin Şekiye yayılması 1925.ci ilde olub. İfaçı oynaya oynaya, hanendeden metn oğumağı hahiş éder, ya da barmağlarını şaggıldada - şaggıldada özü oğuyardı. Bu reğs her defe ifa édilen de tamaşaçıya hoş te'sir bağışlayır, şadlıq beşş édir.

Halay. Oğuma ve elçalma ile müşayiet olunan éyni tipli reğslere vérilen ümumi addır. Azerbaycanda yaşayan ehali gedimden Düyü ekmekle meşğuldur. Eki-ne gulluğ édilmesi, düyü yetişdirilmesi ağır işdir, çox zehmet teleb édir. Çihıntılar görünenden 10 - 16 gün keçdikden sonra düyü köllarının (237) dibi alağ otundan temizlenir. Bu işle de en çox gadinlar meşğul olur. Béle temizleme prosési "Alağvurma" adlanır. Burda hemin sözle hem ahenklik ses uyğunluğ tarzinde "Halay" mahnısı méydana gelir. Bu mahnı evvelinci hal-ğında aydınca haraktér daşıyardı. Yaranmış mahnıların ekseriyyetinde mühteser ifade olunduğ kimi, burada da "Halay" sözü mehsuldan danışır, çox zaman ağır zehmetli, uzun müddetli işi ifade édir.

Bu mahnının emelegelme ve inkişaf tapma tarikli bir çox esrleri ehate édir. Onun reğs düzümini, şeklinin haraktér cehetden son derece sade mélodiyasının talebkâr cınaması ve adice el çalmanın müşayieti bunu sübut édir.

Me'lum olduğ kimi, el ve çepik çalma musigi üçün en gedim müşayiet ünsürüdür.

"Halay" reğsləri héç bir musigi aletinin seslenmesi ile müşayiet olunmurdu. Bu reğslər yalnız ahırncı, gısa bir tarikli dövre zerb çalğı aleti olan defin müşa-

yieti ile g dir. alanlardan biri, adeten reğsi aparan sağ ęırarda duran halaybaşı defi ritmik tarzde vurur.

Yuęarıda ęeyd  dildiýi kimi, "Halay" reęsi tekce ritmik elalma ile deyil, hem de oęuma ile m şayiet olunur, bu da onun en ęedim - ulu d vre ęas olan ęa-rakt rine delalet  dir.

"Halay" tipli reğsler, ye'in ancağ oğuma ve elalma ile m şayiet  dilen reğsler - Azerbaycanda h  de az olmayıb.  or m şayietli "Cehribeyim", "G lmeyi", "G tg lida" reğslerini, solo reğsi olan "Semeni"ni ve bir sıra dig r reğsleri xatırlamağ kifayetdir.

"Halay" Astara - Lenkaran zonasında ve ondan bir ęeder evvel m ydana ęelmişdir.

Bu reğse ęas olan cehet n den ibaretdir? "Halay"ın, daha doğrusu, onun reğs d z m n  en sade formasına biz, Astara rayonunda, bir ęeder inkişaf tapmış (238) formasına Lenkaranda rast gelirik, daha marağlı forması ise indi de Masallıda ifa  dilir. Bu onu g sterir ki, hemin reğs ilk defe Masallıda m ydana ęelib,  nk  onun en m teregęi forması - daha uzun d vrl  tedrici inkişaf pros sində  z n n esl ifadesini tapmış forması mehz bu rayondadır.

eyd  tdiyimiz kimi, "Halay"ın metnindeki s zler  rehden danışır. L kin uzun tarihli inkişaf yolu k erek mahnının metni tedricen deyışir. D meli, onun ęa-rakt ri de deyışir. Bu mahnı meişet mahnısına, daha doğrusu, en'enevi merasim mahnısına  vrilir. Bu da aydındır. Bir ęayda olaraq, musigi, mahnı ve reğslerle m şayiet olunan şadlığ meclisleri en'enevi merasimlerde, toylarda k ir. Tebiidir ki, yarandığından sonraki d vrler erzinde "Halay" mahnısının metni tedricen deyışir ve toy mahnısına  vrilir. Bu mahnılar toy şenli-yinin m htelif rengareng meğamlarını (meselen - m -

barek, ay mübarek - kimi tebrikétme ve diger meramlara) eks étdiren, bunlara oşşayan mahnılara çevrilir:

Gardaş, toyun mübarek,
Mübarek, ay mübarek.

Béle mezmunlu mahnılar hem bey évinde, hem de gelin évinde oşunur.

Hemin gebilden olan mahnıların metni çoş zaman oyun, eyvence haraktéri daşıyır. İfaçı gızlar, gadınlar birbirine kuplétler déyer bir növ hazırcavablığ tarzinde yarışa çıhar, oyun tereflerden birinin gelebesi (239) ile gurtardı.

Astara ve Lérík rayonlarında, démek olar ki, héç bir toy “Halay”sız kéçmezdi. Bu en meşhur reğsdir, onun horéografiyası teşminen deyişikliye uğramadan esrlerden kéçmişdir.

Yuşarıda géyd oluduğı kimi, “Halay”ın ifasında yalnız gadınlar iştirak édir. Oynayanlar 15 neferden 50 - 60 neferedek olur. Onlar bayram géyiminde reğse başlardılar.

Reğsin hareketleri sadedir - ya dövre boyu, ya da düz istigametde ireliye - geriye doğru adice yérış, bir de gah sağı, gah da sol ayağıla yana gedem goymağıdan ibaretidir.

Reğs çoş devam éde bilerdi. Çoş vaht éle olub ki, oynayanların her iki grubu hazırcavablığ, kim - kimi yormağı tarzinde yarışardılar.

Ay, yordu - yordu - yordu,
Görek kim - kimi yordu.

Éle olur ki, yarışan tereflerden biri yorulur, zara-fatyana (240) boynuna alır ki, uduzdu (241) Uduzan ifaçılar eyleşirler, onları yéni cerge evez édir.

Reğsin şekli de olduğıca sadedir. İki cergenin biri diglerinden 10 - 12 addım ara sahlamağıla garşı - garşıya

dururlar. Birinci cergenin oynayanları kuplét déye - déye ikinci cergeye sarı üz - üze irelileyirler. Sonra oğumanı davam étdirerek dönmeden gériye, öz yérine çekilirler. İkinci cerge öz küplétini déyir, hemin tarzde birinci cergeye sarı irelileyir ve gériye, yérine gáyıdır. Bu gáyda ile mahnı ve reğs cergeler terefinden növbe ile davam étdirilir. Reğs bir növ, azerbaycanlıların "Ben-övşe" adlanan meşhur uşag oyununu hatırladır.

Metnler mühtelifdir. Meselen :

Ay, lo - lo, yar düymeleri mercan

ve ya

Aman nene, zalım nene, yar nene

ve ya

Bu toy kimin toyudur,

Mübarek, ay mübarek.

Gız - cəlanın toyudur,

Mübarek, ay mübarek.

Oğlan toyun mübarek,

Mübarek, ay mübarek.

Ay gız, toyun mübarek,

Mübarek, ay mübarek.

Hañçobanı. XVII - XVIII esrlerde Şirvan erazisinde cenubdan gelmiş bir gebile méydana çıxır. Bu yéni sakinler özlerini hañçobanı gebilesi adlandırırlar. Gebileni teşkil édenler çoğ zirek, merd adamlar idi. Onların şerefine adlandırılmış bu reğsde gebileye has olan ruhdadır.

Tegriben kéçen esrin ahırlarında yaranmış "Hañçobanı" sür'etli témpde, gızgın tarzde, son derece celd, ahengleşdirilmiş hareketler düzümünde gédır. Onu yalnız kişiler oynayirlar.

Bu reğsi profésional ve heveskar kolléktivlerden çoğunun grup üçün nezerde tutulmuş guruluşda ifa ét-

Halq mezhakeçisi meymunla
E. Ezimzade

mesine bahmayaraq o solo reğsidir. Reğs réspublikanın bir çox rayonlarında geniş yayılmışdır.

Héyvagülü. Müasir reğs mélodiyasıdır, müellifi Eli Kerimovdur. Azərbaycanın rayonlarında hüsusi Şamaxı, Astara və Naxçıvanda çox məşhurdur.

Reğs solo terzindedir, onu ancaq qadınlar oynayır. Buradakı hərəkətlər mülayim, plastik və ifadelidir.

Héyratı. Özünü marşsayğı ritmi və ifa terzinin mühtəlifliyi cəhətdən diggətli cəlb edən gedim mənşəli maraqlı reğsidir. "Héyratı" vaxtilə Gencede çox geniş yayılmış reğs club. Daha doğrusu, cavanlar "Héyratı" adlandırmışdılar. Oyunda 10 - 12 adam bir - birinin ardınca düzülür və oynayırdılar. Hamıdan gəbəğdə baş reğgəs, ye'in yallıbaşı gəderdi. Hemin yallıbaşı reğs zamanı gəfildən (242) bir terpenişli hərəkət edərdi. Məsələn, elini yuxarı galdırar, sallığı oturur, ya da tullanırdı. Oynayanların hamısı onunla eyni vaxtda hemin hərəkəti, terpenişi etməli idilər.

Lenk terpenene ceza verirlerdi - yallıbaşı sağ elindəki gəmçi ilə döyəclərdi.

Gedim Gencedeki "Héyratı" yallı terzi oyun formasında idi. Reğsin mirdlik, cəsaret ifadəli xarakteri, selis ritmi onu réspublikanın hər yerində tanıtmışdı.

Üzeyir Hacıbəyov özünü məşhur "Léyli və məcun" opérasına "Héyratı" musigisini daxil etmişdir.

Çalpapağ. Béle papağı daha çox qocalar geyirdilər. Reğs də onlara həsr olunub. Onu qocalar, yaşlı kişilər və qadınlar oynayırlar. Reğs ağır témpdə gədir. Hərəkətlər ritmikdir, bir gəder mübəligəli terzdedir.

Çattadı. Şeki - Zaqatala zonasında yaradılmış çox gedim reğslərdən biridir. Aram, asta témpdədir, onu əsasən qadınlar, nadir hallarda kişilər oynayırdı. Reğs Şəkide, Zaqatalada, Balakəndə, Vartaşəndə geniş yayılmışdır. "Çattadı" reğs öz mə'nası é'tibarilə bu və ya di-

ger ifaçı için çok maraqlıdır. Ekser hallarda aram, he-
zin horéografik guruluşu cehetden mürekkeb düzümlü
ve şekilli olmayan reğsi yaşa dolmuş adamlar oynardı-
lar. Şeki'de ise gedinde "Çattadı" reğsi çaçağ düşüb
dağlarda sığınacağı tapan kendilerinin sévimli reğsi olub.

Yahın adamlarından kiminse évinde géden toyun
ahırlıncı (243) günü çaçağlardan biri ora yahınlaşar,
ağaclığda gizlenib şenliyi izleyermiş. Toyun ahırında
hemin çaçağ tam yarağı terzde elinde tüfenk, bélinde
hençer ortaya çıkar, hemin reğsi oynardı. Elbette, ay-
dındır ki, bu geliş meclisdekileri teccüblendirmezdi, çün-
kü toydakıların hamısı onun gıhumları, dostları ve ya
yahın gıuşuları olardı. Reğsin ahırında çaçağ havaya
1 - 2 gülle atardı, sonra da atına minib çapa çapa dağ-
lara çekilerdi. Be'zen o, özü kimi çaçağlarda birlikde,
musigiçileri dağlardaki meskenlerine de'vet éder ve ora-
da şenlik düzelderdiler. "Çattadı" reğsinin de hükmen
oynayardılar. Bu belke de éllerin gışduğı bir efsanedir,
lâkin heğıete yahın bir me'lumatdır.

Çit tuman. Grub halinde ifa olunan mahnı ve
reğsdir. Onu gadınlardan, çok vaht cavan gadınlardan
ibaret olan bir grub oynayır. Onlardan biri ağızdan dem
tuturlar. Buna meclisde eylenen gınağlar da gışulabilir.
Her halde onlar ahenge uygun terzde el çalırlar.

1 — Solo : Gel gédek bélesine

Hor : Nay - Nay, Nay - Na - Nay.

Solo : Sarvanlar mehlesine

Hor : Nay - Nay, Nay - Na - Nay.

Solo : Gızu gırbın keserem

Hor : Nay - Nay, Nay - Na - Nay.

Solo : Gızlerin gılesine

Hor : Nay - Nay, Nay - Na - Nay.

Sarı yaylıg, sarı köynek

Badamı çit tuman.

2 — Solo : Kerdiye kâl kâhlaram
 Hor : Nay - Nay, Nay - Na - Nay.
 Solo : Dîbine su bağlaram
 Hor : Nay - Nay, Nay - Na - Nay.
 Solo : Eşitsem yarım gelir
 Hor : Nay - Nay, Nay - Na - Nay.
 Solo : Yaylıgı gucağlaram
 Hor : Nay - Nay, Nay - Na - Nay.

Sarı yaylıg, sarı köynek
 Bağamı çit tuman.

Reğsin ğeti müeyyenleşdirilmiş ğuruluş ve ya şekli olmayıb, here öz bacarağına ğöre oynamağaa çalışıb, lâkin hareketlerin ğaraktéri hamıda teğriben éyni olub.

Reğs kéçen esrin ikinci yarısında, Nağçıvanda yaranıb ve yañın vahtlara ğeder burada ifa édilib. İndi bu reğsi baresinde yalnız ara bir eşitmek olur.

Camış bağa girdi. Bu reğsin adı, ğörünür, tesadüfi addır. Lâkin olabiler ki, reğsin ağır, koppuş bir reğgas terefinden ifa édildiyyi vaht onun dostları zarafatla (244) "Camış bağa girdi" déyibler. Reğsin adı béle de ğalıb. Her halda Gencede bu ğedim reğs oynanılanda onun komik ğaraktéri hemin ferziyyeye delalet édirdi. Nağçıvanda ve Şahbuzda ise reğsin mezeli ğaraktéri bir o ğeder de ğöze çarpmış. Burada onu esasen ahıl adamlar oynayırlar. Şekide "Camış bağa girdi" musiqisi ile pehlevanlar el-ğolun açılması üçün meşğ éderlermiş. Reğsin hareketleri ğeniş, hem de sıçrayışlı tarzdedir.

Reğs Azərbaycanın bir çoğ rayonlarında ğeniş yayılmışdır.

Cengi. Be'zen Cengi, Cengaverlik yerişini, méydan oğumanı, döyüşme çağırışı ifade edir.

"Cengi"nin yaranma tarihi çoğ ğedimdir. Böyük Azərbaycan bestakarı ve öz ğalğının musiqi seneti tari-

hının bilicisi Üzeyir Hacıbeyov yazır: “Efsanelerden me’lum olur, “Cengi” hele Koroğlu dövründe zurnanın ezemetli sesi ve tebilin gür sedası ile düşmenleri sarsı-larmış, döyüşçülerde Cengaverlik ehvali ruhiyesi do-ğurar, onları ğehremanlığ şücaeti göstermeye ve düş-men üzerinde ğelebeye çağırırdı”.

Ēéyd étmek lazımdır ki, bu reğs “Cengi” sözünün heğığı me’nasına uyğün reğs olmayıp. Lâkin müeyyen derecede onu ğebul étmek olar ki, “Cengi” zurnanın, néyin ğulağ batıran ezemetli, ruhlandırıcı, daha doğ-rusu, zövgédici gür sedası altında başa çatdırılan marş seciyyeli döyüş yürüşünü, hücum ifade éden reğs olub. Ola bilsin ki, vahtile döyüşçü libasında cavan oğlanlar dövre ğurub ve ya zencir ğetti tarzinde toplaşıp, ğenıs, sıçrayışlı hareketlerle “Cengi” oynayırlar. Teesüf ki tariğden bize bu halda bunu tesdiğ éden héç bir iz ğal-mamışdır. Hele nisbeten yahın vahtlara ğeder “Cengi” sedaları altında pehlevanlar evvelce el - ğolun açılması üçün reğsi meşğ éder, sonra da ğüleşerdiler.

Astara rayonundaki Şuvı kendinde “Cengi”nin témpce sür’etli, ğaraktérce çoşğün, gür sedaları altın-da pehlevanlar cüt - cüt (245) méydana çığar ve çoğ vaht bir saata ğeder, be’zen daha çoğ ğüleşerdiler.

Ordubadda “Cengi”nin sedaları altında Zorğana ğüç sinama yarışları kéçirer, toppuzlarda oynayar, 2 - 3 pud ağırlığında daşları atıb - tutar, yériye - yériye bir birinin çiyinine hoppanar, sonra reğibinin küreyini yé-re vurana ğeder ğüleşerdiler.

“Cengi”nin ğeti cilalanmış, müeyyen édilmiş va-hid musigisi olmayıb, “Ceng” ğaraktéri cehetden éyni olan “Ēaytağı”, “Halay”, kimi musigi eserleri ğrupun-dandır.

Proféessional musigi “Cengi”ye böyük diğğet yé-tirmiş ve yétirir. İlk defe olaraq Üzeyir Hacıbeyovun

“Koroğlu” opérasına daxil étdiyi “Cengi”lerden (3.cü perdedeki cengaverler reğısi) sonralar digér bestekârlar da istifade étmisler. Meselen Soltan Hacıbeyov, Gara Garayev ve başğa Azərbaycan bestakârları tərəfindən mühtelif vahtlarda, hüsusen böyük vətén müharibəsi illərində ayrıca musiqi pyesi şəklində rengarəng “Cengi” lər də yaradılıb.

30. cu illərdə Lənkəranda “Cengi” musiqisi ilə pantomimo - xoréografiya səhneciyi ifa ediləb. Həmə səhnecikdə kədilərin əllərində gılncı, hanlara və onların əlaltılarına qarşı vuruşması təsvir olunur.

Céyranı. İncə, gəşənk, lirik reğısidir. Ona görə də reğısə həyvanat aləminin ən gözəl incilərindən biri olan céyranın adını vərmişlər.

“Céyranı” ən gədim Azərbaycan reğısələrindən biridir. Bir çox məşhur halğ mahnı və reğısələrinin yarandığı Şuşada méydana çıxmışdır. Reğıs orta təmpdə gədir, əsasən gədinlər tərəfindən ifa olunur. Ləkin be’zi rayonlarda, məsələn, Şəkiddə onu kişilərdə oynayır. Bu reğıs indi də məşhurdur.

Cəhribeyim. (Gız adıdır.) Sujéti olan, yalnız gızlar və gədinlər tərəfindən ifa edilən kütləvi reğısidir. Reğıs Füzuli, Laçın, Lərik, Astara, Lənkəran rayonlarında geniş yayılmışdır. Reğıs iki cərgəli şəklidə iki gruppə ifa edilir. Oynayan gruppələr tərəfindən növbə ilə ifa olunan hər kuplétdən sonra hamı xorla ucadan “Cəhribeyim” déyir. Reğısdə gəlin, bəy, élçi, sağdış, soldış və başğaları iştirak edirlər.

Şalaço. Bu reğıs azərbaycanlıların ən çox sévdikləri kişi reğısidir. Onu həmişə böyük həvəslə oynayrlar. Reğısdə ifaçılar özünün bütün ustalığını və mähəretini göstərməli olurlar.

“Şalaço” ən gədim Azərbaycan reğısələrindən biridir. Onun yaranma tarixi maraqlıdır. Gədim dövrlərdən

Yalın E. Rzaquliyev.

başlayaraq Azərbaycanın şəhər və kəndlərində (əsasen, Azərbaycanın cənub və mərkəzi rayonlarında) gəraçılar, ayı və ya méymun gezdirir, camaatın gərşısında onları oynayardılar. Héyvanları gezdiren gəraçının gaval çala çala oçuduğu yékneşeg sadə bir mélédiya ahəngində ayı (ya da Méymun) hoppanar, mayallağ vurar, oynardı. Beledçi gəraçı onun küreyinə bir ağaç parçası goyardı. Güya ki, dalına bir şeəle çırpı yükleyip, işarə éderdi ki, tamaşaçıların gabağından kéçsin. Özü isə oçuyardı :

Ay yéri - méymun yéri.
Dağları dolan yéri.
Çoban goyuna géder.
Bahar boyuna géder
Çobanın aç toğluğu
Nişan goyuna géder
Ay şeleküm, mayallaküm.

“Şalaço” öz adını mahnının bir setrinde xatırladılan “Şeəle” sözündən eldə étmışdir. Halğ arasında indiyə géder bu reğsə “Şalaço” evezinə “Şeəleço” déyirdilər.

Républikanın rayonların da “Şalaço”nu muhtelif fermada oynayırlar. Lâkin reğsin bütün variantlarında hem reğsin ifasında aid olan téhniki vasitələrin başğa - başğa olduğunu, hem də hərəkət düzümlərinin genişliyini, onun şəkillərinin rəngarəngliyinin müşahidə étmək olar.

“Şalaço”nu éyni vaxtda 2 - 3 adam oynayır, lâkin onlardan birinin ifa étdiyi reğsin şəklidigərinə oçşamır. Burada, əsasen, oynayanlar arasında bacarığ, məhəret, ifa téhnikası yarışığı gədir.

“Şalaço”nu demək olar ki, républikanın bütün rayonlarında həvəslə oynayırlar. Bu reğsin mélédiyasını, bir gəder şəklidəyişdirilmiş tarzde Gürcistanda, Er-

menistanda da eşitmek olar. Musiqiçiler bu m lodiya-ya y ni boyalar v rm ye, y ni c r seslendirm ye  al-ırlar.

Bestekar Efrasiyab Bedelbeyli “ ala o”nın musi-ğisinden  z n n “G z  alas ” bal tinde istifade  tm  , ona  kspr ssiye ifade g vvesi, hereket v rm  dir. Aram H cataryan da “ ala o” musiqisinin  z n n “Gayane” bal tine da il  tm  dir.

 ahs veni. Cenub Azerbaycanın Horasan rayonun-da, Arazyanı rayonunda ber er olmu  yarım k  eri  ebilenin adıdır. Bir  eder sonra bu  ebilenin adamları mu am d z nde g r nd . Burada onlar k  eri heyat k  irerdiler. 1770. ci ilde Feteli  an  ahs venlerin bir his-sesini Guba  anlı ının arazisine k   rd .

Yu arıda hatırladı ımız terekeme ve  an obanı  e-bilelerinde oldu u kimi,  ahs venleri de  z mahnıları, re sleri olub ve bunlar Azerbaycanın ba  a rayonların-da yayılmışdır. Bu re slerden biri Nah ıvanda me hur olan  ahs venidir.

Bu  edim re si toy  enliklerinde hevesle oynayır-lar. Re s  o  a ır t mpde  edir. Onu anca   ocalar oy-nayırlar.

Re si mahnı ile m  ayiet  tmek olar.

 eki. Re s m lodiyasıdır. 1938. ci ilde E metbey Tahirov terefinden yaradılmışdır. Aram t mpli ki i re -sidir. Bu re s Azerbaycan D vlet filarmoniyası ansamb-lının ifasında ya  ı tanınmış olan “Nu a re si”nin tim-salıdır.

Yallı. Azerbaycanda  eni  yayılmış  o   edim k t-l vi re sidir. Senet  nasları ve tarih ileri onun ilkin for-ması, sonrakı inki af tarihi  o  mara landırar. Teess f ki, bu oldu ca a ır,  etin i dir, burada  o  c hetden  ismen m eyyen dereceye  eder menti i m lahizelere e a lanma  lazım gelir.

Yalı reğı - Naxçıvan 1939. cu il.

Béle bir mülahize mentiğı cehetden heğıgate yakın olardı ki, "Yalı"nın ilkin ibtidai forması istilik, ışıq ve isti yémek menbéyi olan od ocağı etrafında merasım tentenesi şeklinde olub. Béle merasım tentenelerinde onlar ilahiye çevrilmiş oda ibadet éderdiler. Merasım tentenesi gétдикçe primintiv, esla düşünölmemiş, héç bir kompozisyaya malik olmayan reğı formasını alardı. Buna bağımayaraq, bu, her halda reğı forması idi. İnsanlar başa düşürdüler ki, onun uğurlu olmasına, vuruşlarda gelege çalınmasına, vacib heyatı meselelerin helli-ne yalnız birlikde nail olmağı olar, ona göre de bu birliğı bir növ remzi tarzde temsil éderék el - ele véirler (Göstandaki gäya tesvirleri bu remzi sübüt edir). El - ele vérib oynanılan reğı nümuneleri barade, demek olar ki, yer üzünde yaşayan her hansı bir halq tarihinden misallar getirmek olar.

Démek, bize gelib çatmış me'lumata esasen, "Yallı" reğsi indiki Azərbaycan arazisinde en gedim reğslerden biri hésab édilmelidir. Me'lum olduğu kimi, ekser hallarda tekce reğsin adı onun me'nasını, metlebinin (246) müeyyenleşdirir, hem de çox vaht halgın menşetini adet ve en'enelerini öyrenmeye kömek édir.

Bes "Yallı" néce, béle bir ceheti ona aid étmek olarmı? Ahı, "Yallı" sözü 8-10 min il bundan evvel éle me'na ifade éde bilmezdi. Ad şübhesiz ki, reğsden héyli sonra méydana çıxıb. Ona göre "Yallı" sözünü şerh éderken, béle bir çetinlikle rastlaşmağa hazır olmalıyđ ki, "Yallı" sözünü me'na ifadesi, hetta Gobustan arazisinde de bu, reğsin emele gelme tarihini aydınlaşdırmağ üçün bize héç de esas vérmir. Onu da nezere almağ lazımdı ki, bu reğs(ilkin adını bilmediyimize göre ona "Yallı" déyecik) Gobustan rayonunda béle yaranmaya biler. Ola biler, ibtidai dövrün ressamı hemin rayonda yaşayıb, ağına çox yahşı bir fikir gelib ki, öz dövrünü meişetinde yayılmış reğsin oynanılma meğamlarını tesvir étsin. Reğsin özü, mehz hağında danışdığımız reğs olabilsin ki, Gobustana yahın olan diger rayonlarda, hem de çox, çox evvel méydana çıxıb ve onun tesvirini yaratmağ héç kesin ağına gelmeyib.

Démek "Yallı" sözü reğsden héyli sonralar emele gelib. Her halda sözün özü de héyli gedimdir. Ona göre de reğsin mahiyyetini bu sözün me'na ifadesinin kömeyile şerh étmeye çalışsağ, müeyyen derecede hağlı olarığ.

"Yal" - Cergedir, zencir hettidir. "Yallı"nı oynayanlar bir ve ya iki Cergede be'zen de bir néce cergede dururlar. Vahtile başğa adı olmuş bu reğs tedricen, Azərbaycan dilinin emele gelmesi ile elağeder olaraq, öz hareket düzüümüne, guruluşuna göre yéni ad - "Yallı"

(ye'in cergeye duranlar) adı kesb étmişdir. Doğrudur bu ad reğsin mahiyyetini, me'nasını izah étmir.

"Yal" hemde yamac, dağ eteyi démekdir. Bu, hamısından, marağlı, belke de heğigete en yakın olan ferziyyedir. Doğrudan da hamıya me'lumdur ki, ibtidai dövde yaşamış bütün halğların en başlıca merasim reğslerinden biri - év prosésini teğlid, tesvir éden reğs olub. Hemin dövde onun en mütereğgi formasını te'ğib étme, govma yolu ile ovlamağ teşkil édió.

Ovçular Cerge - Cerge durar, el - ele véríb biri diğlerinden bir geder aralı géder, bir növ te'ğibétme tarzlı ovu tesvir éderdiler. Düzenlikde héyvanı teğib étmek faydasızdır. Hemde béle ov netice vérmeye biler, genimetsiz olar, çünkü héyvan berk kaçır. Ona göre ibtidai dövrün ovçuları héyvanları yamaca, dağ eteyine govardılar ki, ovlamağ asan (247) olsun. Ovçular éle buradaca dağ yamacında (yal) ovçu uğurlu kéçmesi şerefine şenlenerdiler. Bu tentene, bu şenlik ovçu kulminasiya meğamı idi, bu moménti ibtidai dövrün reğgasları hökmen öz hem yérllilerine göstererdiler. Buna göre de teğmini olsa da, béle bir netice çıharmağ olar ki, yallının me'na esasını te'ğib le govub ovlama teşkil édir. Bizze çoğ da uzağ olmayan Gobustandaki zirvesi dümdüz, hamar, yanları sıldırım yarğanlı Böyükdaş dağı bir tebii tele kimi silahlı teğible ova çıhmağ üçün münasib yér olub.

Yallının esasını te'ğib, govma ovunun teşkil édebilmesine Gobustandaki hemin Böyükdaş gayasına kolléktiv suretde vehşi öküz ovunun tesviride delalet édir. Gayaüstü resmde ovçular öküzleri kamanla nişan aldıkları veziyyetde tesvir olunub. Burada, éle bu resmin yanındaca yallı oynayan adamların gaya tesviri vardır.

Hamiya (248) me'lumdur ki, yallı aram, ağır témpde géden hisse ile başlayır ve celd seslenen, kaçış ad-

dımları tesvirinde gurulmuş yéin témpde (héyvanı govma témpinde) gurtarır. Bedenin vértikal tarzde yéledilmesi ise belkede ovçuların galhdıgları dağ yamacının nahamar yerlerinin tesviridir.

Burada danışmağ için esas var. Uzağ kéçmişin bitki, héyvanat alemin ve insanların meişeti hağında me'lumatları biz, gazıntılar neticesinde aşkara çıkarılan galıglardan (249) öyrenirik. Reğsleri, oyunlar da halgın tarihi onun meddeniyyeti, adet ve en'eneleleridir. Béle bir tedđgat işinde de lap cüz'i faktlara esaslanan herhansı bir ferziyyeye diğgetle yanaşmağa deyer. Bir cehet şübhesizdir ki yallının zemini, kökü merasimovsunculuğ tamaşasıdır.

Ovçular héyvan ovuna gétmemişden evvel merasim reğsi ifa éder, onun bütün proséslerinin tesvirini gösterermişler.

Demek ovçu reğsleri olan yallılar en'enevi merasim formasını, hem de indi ayin deyil, mehz adet formasını almışdı. Me'lum olduğu kimi, en'enevilik, adet dinden býyli evvel mövcud olmuşdur.

Yallı iki cür, ye'in iki şekilde olub reğs yallısı ve oyun yallısı. Reğs yallısı müeyyenleşdirilmiş hareketler kombinasiyasıdır. Hemişe (250) subit olan ve ayrılığda her bir adda ifaçılara yahşı tanış olan hareketlerin uzlaşmasından ibaretdir. Bu hareket kombinasiyaları tarihen çoğdan beri ahenkdar suretde berđerar olmuşdur. Vahtile onların esasını olduğca sade reğs şekli teşkil éderdi. Lâkin zaman kéçdikçe her bir yallının guruluşu, hareket düzümü tetricen cılalaşır, yéni boyalarda zenginleşdirdi, müeyyen hareketler me'nasını itirerek yoğ olur, yénileri emele gelirdi. Herhansı bir halda yalnız bir cehet - reğsin çoğ büyük optimizmi, hoş ehval - ruhiyyesi, çoşub - daşan témpéraménti deyışmez galırdı.

“Héyratı” yallısı oyun yallısı ümunesidir. Oyun yallısında hareketler geniş diapozonlu olur. Oyun reğs hissesi ile başlayır. Sonra o, şen bir oyun tarzına keçir ve ifaçıların hamısı iştirak edir.

“Héyratı”nın sujéti olduğca sadedir. Oynayanlar sırasından yallıbaşı seçilir. Yallıbaşının elinde yaylıg, ya da balaca çubuğ olur. O, reğsin gédişine rehberlik edir. Oynayanlardan héç birinin gözlemediyi halda yallıbaşı birden hareketi deyişir. Cergede iştirak édenlerin hamısı onunla birlikde téz ye’in hareketi ifa edirler. Géç terpenen ve ya hareketi “gavraya” bilmeyen ifaçı cezalandırılır. Yallıbaşı onu çubuğla ya da balaca gamçı ile döyür. Zerbeler ağırlı olmur. Lâkin tamaşaçılara canlanma emele getirir, hem de günahkar reğsin davamını daha diğgetle oynamağa çalışır.

Yallıbaşı reğsin gédişine cergesini birden - bire eks istigamete döndere biler. Bu zaman müvazineti (251) sahlaya bilmeyenler yihılır, hem de buna göre ceza alırdılar.

Yallıda en marağlı cehetlerden biri odur ki, yallıbaşı gözlenilmeden cibinden başga bir şey çihara bilerdi. İfaçılar da lengimeden (252) onun kimi étmelidirlər. Elbette, evvelceden hazırlıgılı olurdular.

Be’zen tapşırıgılar daha mürekkeb haraktér daşıyardı. Meselen, yallıbaşı yére oturardı. Cezadan gorhan oyunçular téz oturardılar. Yallıbaşı dövredeki uşağların hansı birindense yapışar ve onu çiyinine galdırdı, ya da ağaca dırmaşardı. Onun hareketlerini hamı éyni vahtda tekrar éderdi.

Yallını iki reğib grup oynayanda tapşırıg daha marağlı olurdu. Béle hallarda ümumi reğs hissesinden (meselen, “Ğaz - ğaz”) reğsinden sonra yallıbaşılar arasında çubuğla “vuruşma” başlardı. Galib gelinin öz reğbine bu ve yadıgar tapşırıgılı buyurmağ ihtiyarı vardı.

Tapşırıqlar həyli çəşdirici (253), hiyleli, höğgali olardı. Meselen, gəlib gelmiş yallıbaşı ağzına toyuğ başı dürtədi. Meğlub olan yallıbaşıda əyni cür etməli idi, lakin toyuğ başını hardan tapsın? “Zopı - Zopı” da (Şekide oynanılan) gəlib gələn yallıbaşı ağzına ağ nəft doldurur, ağaca dırmaşar (254) və ağ nəfti var gücü ilə üfürər, sıçrantılar ağacı yandırardı. Her yallıbaşı bunu edəbilmezdi, amma lazım idi. Çünkü yallıbaşı şərəfi bəle teleb edərdi ki, yərinə yətirilme çətinliyindən daha çox şənlik üçün nezerde tutulardı.

Eveller, yallı, demək olar ki, Azərbaycanın her yərində geniş yayılmışdı. Bu həç de teəcüb doğurmamalıdır, ahı yallı uzun esrlər boyu Azərbaycan ھاğının en populuyar, en səvimli reğsi, oyununu olub.

Onu da gəyd edək ki, yallını İliç rayonunda daha çox səvirler. Burada həç bir toy, həç bir şadlıq meclisi “Yallısız” keçmir. Bu rayon, hele bir çox esrlər evvel Şerur torpağı adlanan bu yer öz “Yallı” ustaları ilə bütün Azərbaycanda tanınır. Bəle ustalar çoxdur her kendde var. (Rayon merkezinde isə 70 neferden çoxdur). Onlardan her biri əle meharetle, əle ətirashı oynayırlar ki, bu gözelliği vereğde gəyde almağ, onu tesvir etmək mümkün dəyildir.

Hele zamanlaradek bu rayonlarda yüz addan çox yallı var idi. Bunlardan be'zileri hağında gəcəman sakinler hatırlayırlar. Bunlar “Döne” yallı, “Cıng - Cıng”, “Gopu”, “Kürdün ağırı”, “Gəzgəzi”, “Hağışda”, “Köçəri”, “Üçayağ”, yallısı, “İknayağ” yallısı, “Galadan galaya”, “Tenzere”, “Ürfanı”, “Galəyi”, “Ləyli hanı”, “Hoynarə”, “Çop - çopu”, “Ciran - ciran”, və digər yallılardır.

Gəyd etmək lazımdır ki, yuğarıda adları çəkilen be'zi yallıların harada ifa edildiyi hağında iki, hətta üç variant vardır. Meselen, “Üçayağ” yallısını Noraşən-

de (İliç rayonu) bir variantda Ordubadda ise diğer variantda ifa édirler. Yuğarıda géyd olunanlardan elave “Uzundere” (mahnılı), “Şerani”, “Şeruri” ve diğer yallılarda olub.

Yallılardan be'zilerinin iki adı olub. Meselen, “Çop-çopu” yallısı hem de “Dörtayağ” adlanır. “Siyagutu” yallısı arabir olsada, “Dirgoyu” da adlandırılır. Görünür, onu siyagutu kendinde téz - téz oynayırlar. “Döne” yallisını hem de “Ay döne” adında éşitmek olar. Bu cehetden de en marağlı yallı “Göpu” yallisıdır. Bu ad İliç rayonunda vérilmiştir, réspublikanın cenubunda, Lengaranda ona “Zupa” déyirler. Réspublikanın şimalında, Şekide ise hemin yallı “Zopı - Zopı” adı altında oynanırlardı.

Yallılardan be'zilerinin adı çoğ marağlıdır. Meselen, yallıya vérilmiş “İki ayağ”, “Üç ayağ”, “Dörd ayağ”, adı kimi bu adlar yallıların ħoréografiyasına, reğsin İki addımlı Üç addımlı, Dört addımlı ünsürlerden ibaret olmasına delalet édir.

“Tenzere” - Herfi me'nada “gızılı tenbeten” demektir. Evvellerde bu reğsi ġadınlr temterağlı, ġızıl bezekdüzekden - boyun bağdan, muncuğdan, sırğadan, üzükden ve başğa cevahiratdan neyi varsa, hamısını taħırb oynardılar. Her bir ġadında, görürsen ki, validéynlerinden, yaħınlarından miras ġalmış, ya da elde édilmiş ġızıl bir şey hemişe tapıladı, o da bunu hemin reğsi oynamağ üçün iftiħarla taħardı.

Yallı İliç - rayonunda, onun Çerçiboğaz ve Çomaħtur kendlerinde daha çoğ inkişaf tapmışdır.

Abşeronda da uzağ kéçmişde çoğ yallılar oynanırlardı.

Evvellerde yallı dörd témpde ifa olunar, aram ağır hisse ile başlar, sonra da tedricen témpi yéyinleşerdi. Hazırda yallılar iki témpde - ağır ve yéyin - yéyin ifa

édilir. Yallıları teşkil éden her iki hisse horéografik gurluşları cehetinden ekseriyyetinde éynidir. Lâkin birinci hisse tenteneli tarzde ifa olunduğca, ikinci hissede hemin hareketler tamamile başga bir şekil alır. Yüngülvarı, yumuşaq, ürekaçan şen ve son derece éhtirashı, téhniki cehetden héyli mürekkeb, hem de daha çox tullanma hareketleri üzerinde gurulmuş olur. Celd seslenen ikinci hissəsi yanılmadan oynamağ üçün büyük mehareet ve başlıcası, héyli se'y teleb olunur.

Lâkin ifaçılar reğsi duyur, se'y gösterirler, yallının musiqisi şen hareketler düzümü onları celb edir, oynayanlar cergesine héy yeni - yeni ifaçılar gçşulur. 80 - 100 neferin birge, éyni vahtda oynamasına bağıdıgca, doymursan, oynamayan, öz yerlerinde oturub el çalan yalnız yaşlılar özü de lap gocalar olur, çünkü hamı özünü cavan, gççağ göstermek isteyir. Hetta uşaglar béle öz dövresinde yaşlılara, böyüklere oşşamağa çalışırlar. Yalılıbaşlar, en yahşı reggaslar, Cergelere başcılığ éden ve elinde hökmranlıg remzi ile çubuqla ya da yaylıqla, arabir de gamçı ile irelide gédenler hüsusi mehareet gösterirler. Yallıda oynayanlar Cergesinin başcısı aparıcısı her bir rayonda vardır. Bélelerin mühtelif cür adlandırılır - reggastaşı, yalılıbaşı, Cengibaşı, halaybaşı, élibaşı, toybaşı, mürşud v.s. Onlara vérilmiş bu ad fehri adıdır. Bu da en yahşı oynayanlara, şenliyi teşkil édenlere vérilir. Bélelerinin éle büyük hörmeti, nüfuzu olur ki, uzun iller boyu bütün toylarda aparıcı kimi çıış édirler. Yalılıbaşıya çox vaht "ayağcı", ye'ni oynayanlar cergesinin ahırında duran ifaçı kömek edir.

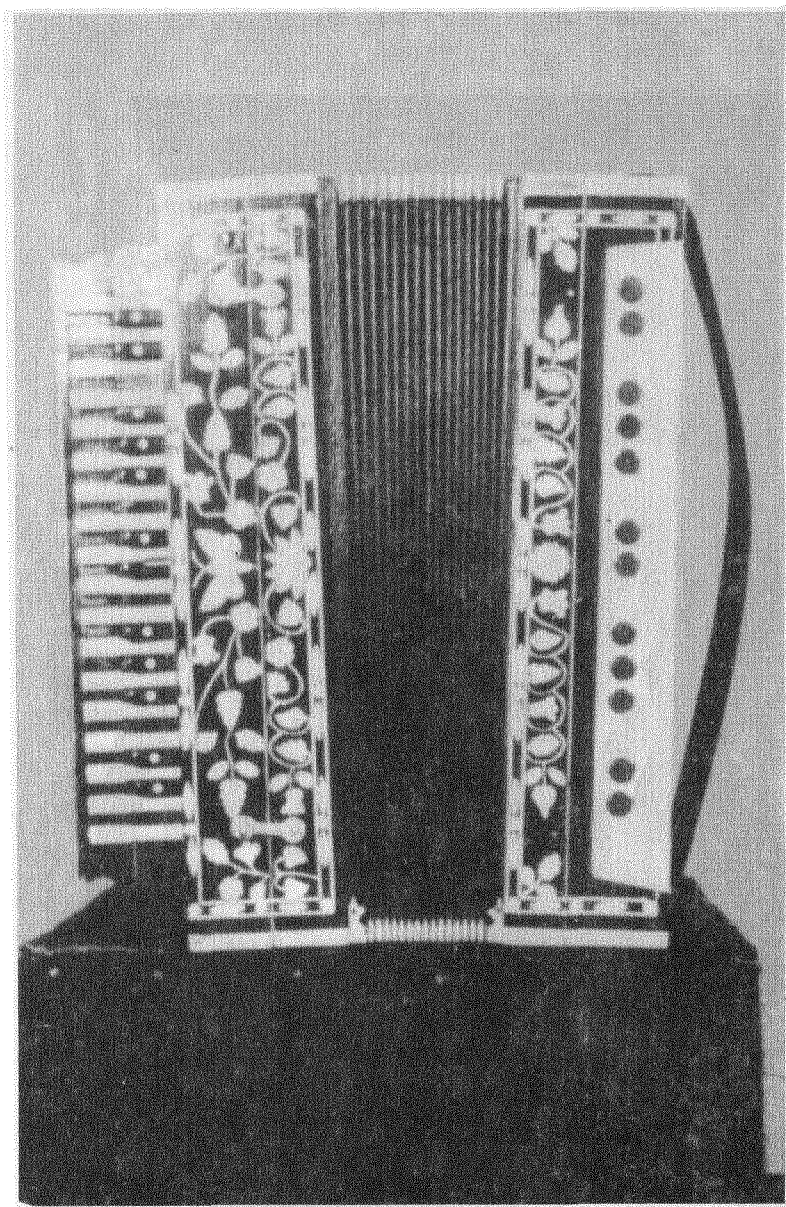
Adeten, yallını toyun ahırında oynayırlar. Beli, yalılı Azərbaycan halgının en sévimli regsidir. Bu regsin şerefine, onu gözelliyini oşşayan şérler yazılıb. Bestekârlar onu öz eserlerine dağıl édirler, Üzeyir Hacıbeyov "Koroğlu" Müslüm Mağomayev "Nergiz", Cahangir Ca-

hangirov "Azad" opéralarında ve Soltan Hacıbeyovun "Gülşen" balétindeki yallılar çox geniş miğyasda tanınmışdır.

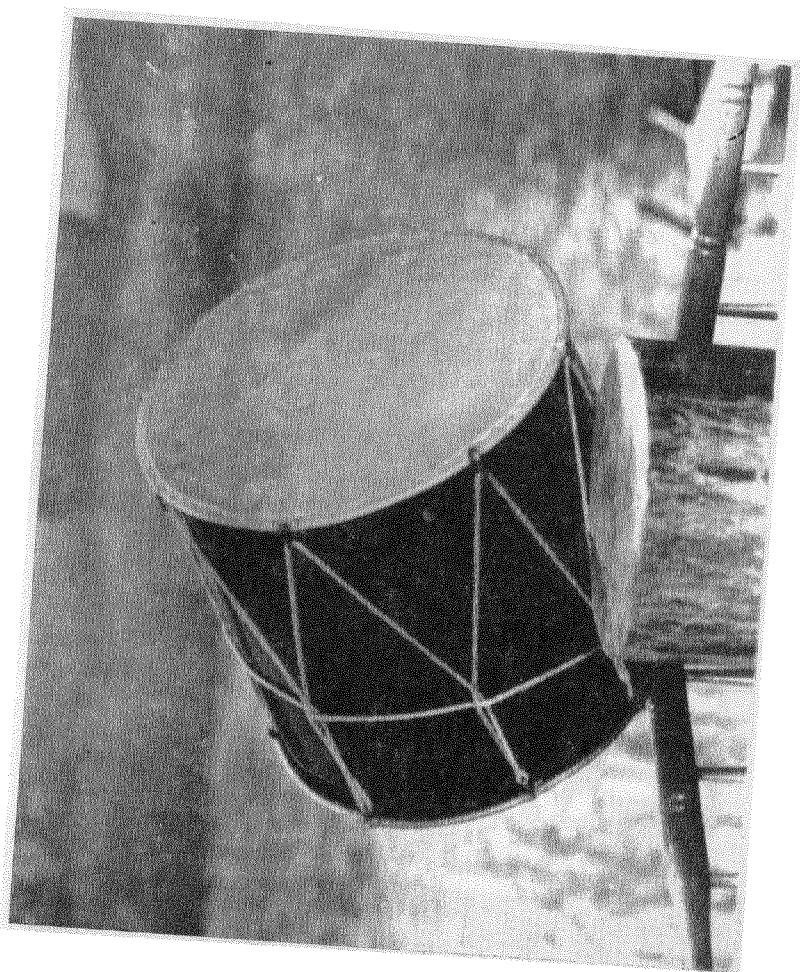
Eziz ohuyucu, men isterdimki, siz bu kitabı ohuyandan sonra Azərbaycan halğ reğsini, ondaki hedsiz gözelliği, inceliği, me'nalı menzereni, te'sirli hikmeti daha artığ sévesiniz. Halğ yaşadığıça onun incesenetide yaşayacağıdır. Be'zi reğsler zaman keçdikçe sıradan çıxacağı, lâkin hökmen yénileri, oynag, cazibeli ve sévimli leri méydana gelecekdir. Bu kitab da ona hesr olunub ki, biz halğımızın gedim dövrlerden beri yaratdığı reğslere daha yahşı beled olağ, onları yadda sahlayağ, onları sévek ve onların esasında yéni reğslerin yaradılmasını arzulayağ.

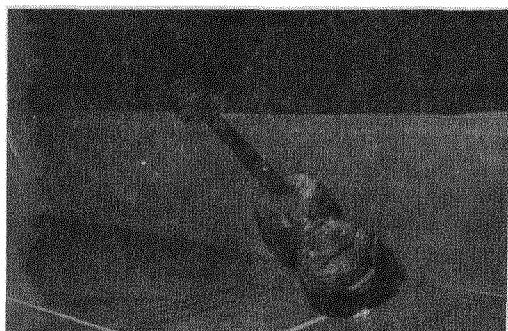
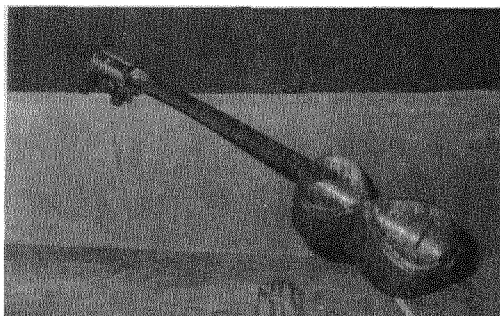
AZƏRBAYCAN REĞSLERİNDEN BAZI GÖRÜNTÜLER

GARMON

NAGARA

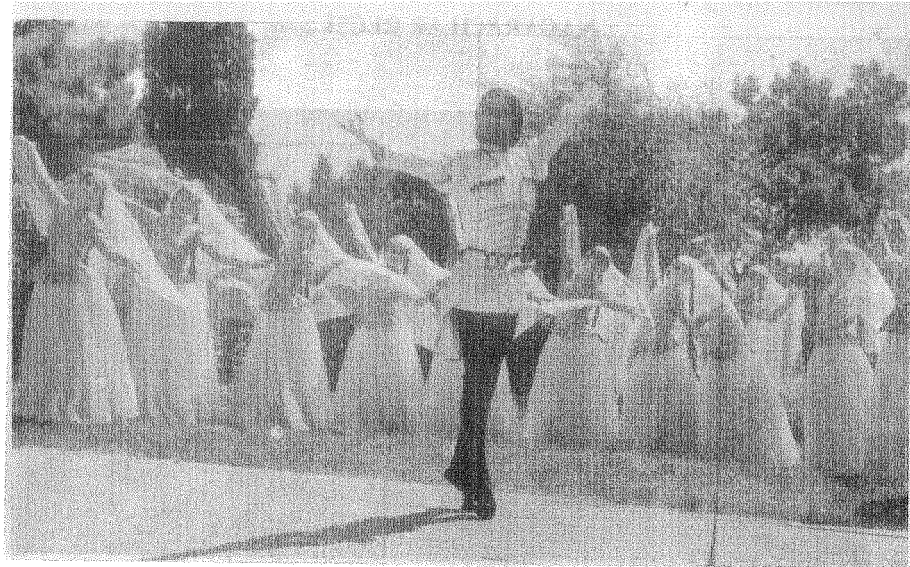

TAR

KİSKANÇ REĞSİ

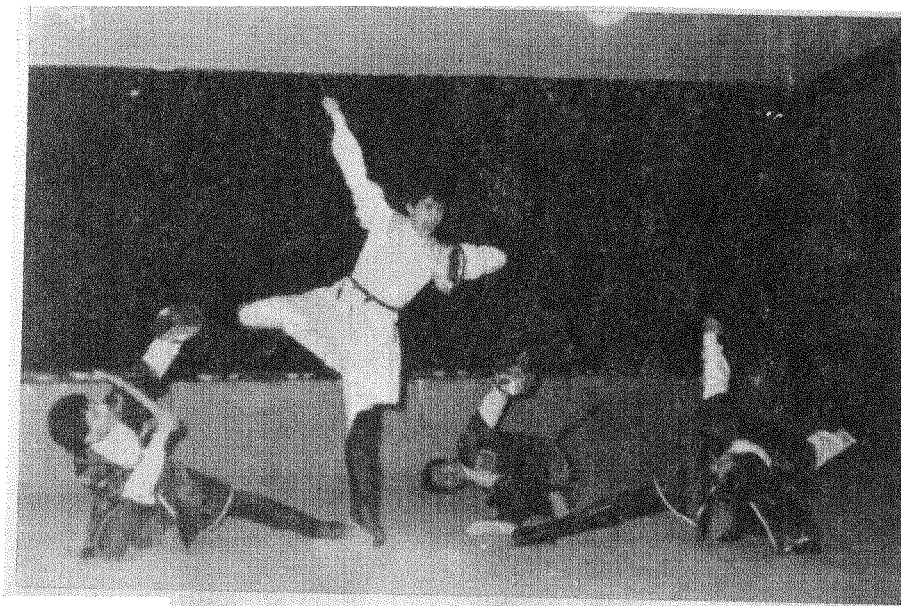

NAĞARACILAR REGSİ

ÇOBAN REGSİ

NAZEYLEME

EŞLİ OYUN

1	Novlerinden	: Türlerinden, çeşitlerinden
2	Gedim	: Eski
3	Terzinin	: Tarzının
4	Zövğünün	: Zevkinin
5	Musığıçileri	: Müziğiçileri
6	Hadimleri	: İcra edenleri
7	Esrlenin	: Asırların
8	Zövğ oğşayan	: Zevk ekşayan
9	Çalarlarla	: Çalanlarla
10	Bilavasite	: Gelişerek
11	Vüs'etini	: Genişliyini
12	Tapılmaz ki	: Bulunmaz ki
13	Toy	: Düğün
14	Oynağ-ritimli	: Oynak (Haraketli) ritimli
15	Témpéraméntli	: Ölçülü
16	— eşğı	: Aşk
17	İnam	: İnanç, inanma
18	Saysız-hésabsız	: Sayısız - hesapsız
19	İndi	: Şimdi
20	Tereğgi	: İlerleme
21	Sahelerde	: Sahalarda
22	Tapmışdı	: Bulmuşdu
23	Ansambli	: Topluluğu, Birlik beraber- liği
24	Rayonlarına	: Bölgelerine
25	Barede	: Sırasında, Arasında
26	Rast-gelmek	: Rastlamak
27	Düzdür	: Doğrudur
28	Menbe	: Kaynak
29	Namizedi	: Tanınmış
30	Dosént	: Doçent
31	Réspublikâmızın	: Cumhuriyetimizin
32	Vahtaşırı	: Bir gün ara ile
33	Apardığı	: Götürdüğü
34	Tegdirelayıg	: Taktire layık
35	Balétméystérler	: Bale yapanlar, Raksçılar
36	İbtidai	: İlkel
37	Réspublikânın	: Cumhuriyetin
38	Cenub	: Güney
39	Rayonları	: Bölgeleri

40 — Ğedim	: Eski
41 — Min il	: Bin yıl
42 — Dövrün	: Devrim
43 — Haraktérli	: Karakterli
44 — Tamaşaçılar	: Seyirciler
45 — Bölĝüsü	: Bölgesi
46 — Fövĝeltebir	: İnsanüstü tedbir
47 — Ğuvvelere	: Kuvvetlere
48 — Tebindir ki	: Doğaldır ki
49 — Terkip	: Ölçü
50 — Perestiş	: Tapma, Taparcasına sevmek
51 — Tongallar	: Bayram öncesi veya bayram gününde yakılan ateş
52 — Vahimleri	: Tehlikeleri, Korkuları
53 — Celd-celd	: Kıvrak - Kıvrak
54 — Tedricen	: Dışarıdan
55 — Prosési	: Konum, Durum
56 — Mütehessislerrinin	: Uzmanlarının
57 — konkrét	: Somut
58 — Meişet	: Yaşayış
59 — Proséslerinin	: Konumlarının, Durumlarının
60 — Optimizle	: İyimserlikle
61 — Yumorla	: Topak etmek, Yumru durumuna getirmek
62 — Pantomima	: Pantomima
63 — Regĝasları	: Raks edenleri
64 — Ğılınçla	: Kılınçla
65 — Növbesinde	: Sırasında
66 — Sujétde	: Birleşik yapı, Bileşimde
67 — Aram	: Dinlenme, Rahat etmek
68 — Cengin	: Ceng tara benzeyen çalgı aleti
69 — Ğesbkârların	: Gaspçılarının
70 — Tabé	: Tabii
71 — Şerait	: Şartlar, Koşullar
72 — éyni	: Aynı
73 — Témpéraménti	: Ölçüsü
74 — Menbelerden	: Kaynaklardan
75 — Matériâlinin	: Malzemelerinden

76 — İti	: Keskin
77 — Müasir	: Etki yapan, Dokunaklı
78 — Celd-celd	: Kıvrak - Kıvrak
79 — honça-hança- şirniyyat	: Bohçalar
80 — Yasamal	: Kararlaştırılan yer
81 — Stolon	: Masanın
82 — Muşaiyet	: İzlemek, Gözlemek
83 — Sağgal	: Sakkal
84 — Sovgat	: Armağan
85 — Rehme	: Acıma, Merhamet
86 — Hahiş	: Dilek
87 — Pahtarı	: Giysisi, Elbisesi
88 — Cavan	: Genç
89 — Heyet - heyet	: Bahçe - Bahçe
90 — Kendden - kende	: Köyden - Köye
91 — Yerişleri	: Yürüyüşleri
92 — Sujetli	: Birleşik yapılı, Bileşimli
93 — Ye'in	: Hızlı
94 — Üzvləri	: Organları
95 — Zerbləri	: Çarpmaları, Çarpışmaları
96 — Terpenmeye	: Hareket etmeye
97 — Növbe	: Sıra
98 — Mil	: Demir
99 — Zıngırovlarla	: Çınkıraklarla
100 — Cengilerin	: Savaşçıların
101 — Lap	: Tam
102 — Gedimden	: Eskiden
103 — Reğib	: Rakip
104 — Bacarıqlarını	: Başarılarını
105 — é'yanların	: İlenleri gelenlerin
106 — Töhve	: Hediye, Bahşış, Mükâfat
107 — Oğlan	: Erkek
108 — Enlik	: Allık, Yanağa vurulan boya
109 — Mütrüb	: Düğünlerde kadın kılığına girip oynayan adam
110 — Téhniki	: Teknik
111 — Pantomima	: Pantomizma
112 — Tedrican	: Dışarıdan
113 — İste'dadlı	: Yetenekli, Kabiliyetli

114 — Sifeti	: Görünüşü
115 — Çetin	: Zor
116 — Stekan	: Bardak
117 — Nömreler	: Numaralar
118 — Nimçeni	: Tabak
119 — Yaylığı	: Baş örtüyü
120 — Zarafatçı	: Şakacı
121 — Müğabilinde	: Karşılığında
122 — Meharet	: Beceri
123 — Şehse hesr	: Şahsa hasret, şahsa özlem
124 — Bedaheten	: Hazırlıksız, düşünmeden, birden bire
125 — Réplika	: Karşısındaki kişiye söyle- nen son söz
126 — Kıymetlendirirdi	: Kıymetlendirirdi
127 — Söhbət	: Konuşmak
128 — Müraciet	: Başvurma
129 — Senesşünas	: Başaran, Başarılı
130 — Müveffeciyyetle	: Başarıyla
131 — Yarandı	: Kuruldu
132 — Tearının	: Tiyatronun
133 — Tapmışdır	: Bulmuşdur
134 — Témpi	: Tempo
135 — Aram	: Dinlenme, Rahat etme
136 — Harahtéri	: Karakteri
137 — Gırığ - gırığ	: Kırık - Kırık
138 — Rabitesiz	: Arasız, Birbirini tutmayan
139 — Reggase	: Raks eden
140 — Fantaziyasından	: Fantaziyasından
141 — Seciyyevi	: Karakterli
142 — Cehetler	: Bölümler
143 — Janrlara	: Türlere, Çeşitlere
144 — Kesb	: Sonradan edinilmiş olan
145 — Neğl	: Aktarma, Taşıma
146 — Sübut	: Tanıtlamak
147 — Erzinde	: Zamanında
148 — Müvafığ	: Uygun
149 — Revan	: Akıcı, Akan
150 — Vügarla	: Öğünç'le
151 — Meğrur	: Mağrur

152 — Mehayet	: Nihayet
153 — Hedsiz	: Hadsız
154 — ğeder	: Kadar
155 — Yüngölce	: Hafifçe
156 — Cür	: Tür, biçim
157 — Esî	: Asıl
158 — Zövk	: Zevk
159 — Zerbleri	: Çarpımları, Çarpışmaları
160 — Növre	: Karşılık verme
161 — Goçağlıklarını	: Yiğitliklerini, Koçaklık- larını
162 — Məhdudlaşdırırdılar	: Sınırlanırdılar
163 — Gısa	: Kısa
164 — Padnosu	: Tepsiyi
165 — Hezz	: Hazz
166 — Fəhr	: Öğünmek
167 — Gabağa	: Öne doğru
168 — Pafosu	: İşareti, yapısı
169 — Düət	: Düet
170 — Refiğelerinin	: Eşlerinin, Zevcelerinin
171 — Silsiledendir	: Sıra oluşturan şeydendir, Zincirdendir
172 — Növü	: Türü
173 — Virtuozluğ	: Müzik aletini büyük usta- lıkla çalabilen sanatçı
174 — Yada	: Akıl'a
175 — Variantı	: Farklı iki biçim
176 — Asanlaşdırmışdır	: Kolaylaştırmışdır.
177 — Vidalaşma	: Vedalaşma
178 — Küçeler	: Sokaklar
179 — Réal	: İdeal
180 — Selis	: Düzgün, Akıcı
181 — Ritmler	: Ritimler
182 — Rövneğ	: Parlaklık, Bèzek
183 — Nəkbənlük	: İyimserlik
184 — Pafosu	: İşareti, yapısı
185 — Emele	: Meydana
186 — Dövründe	: Devrinde
187 — Müraciet	: Başvurma
188 — Nömre	: Numara

189 — Görþa - görþa	: Korka - korka
190 — Hedeliyir	: Kızmak
191 — Feraseti	: Anlayış
192 — Fırseti	: Fırsat
193 — Mübaligeli	: Abartmalı
194 — Zerbler	: Çarpmalar, Çarpışmalar
195 — Yaylığından	: Baş örtü
196 — Cavanlara	: Gençlere
197 — Çepik	: Alkış
198 — Kehraba	: Süs eşyası yapımında kul- lanılan bir tür reçine
199 — Mirvari	: İnci
200 — Marağlıdır	: Meraklıdır
201 — Zerb	: Çarpma, Çarpışma
202 — Ötürenden	: Bıraktıktan
203 — Aparmazdan	: Götürmeden
204 — Terpenmeden	: Kınıldamadan, Yerinde durarak
205 — İtirmemiştir	: Kaybetmemiştir
206 — Necibliyine	: Soyluluğuna
207 — Yéknesek	: Değişmez
208 — Pozalardan	: Pozlardan
209 — Fasile	: Ara, Ayıran şey
210 — Geribe	: Garip
211 — Sendelesin	: Baş dönme
212 — Bütöv	: Bütün
213 — Hellini	: Halini
214 — Diğgetli	: Dikkatli
215 — Hürslenmiş	: Sinirlenmiş
216 — Gamçı	: Kamçı
217 — Hörme	: Örme
218 — Növ yerindece	: Tür yerinde
219 — İşlenilmişdir	: Çalışılmışdır.
220 — Bilavasite	: Vasitesiz
221 — gocalarda	: İhtiyarlarda,
222 — Plov	: Plav
223 — Çıhmır	: Çıkıyor
224 — Toylarda	: Düğünlerde
225 — Gohumırai	: Gelinin Anne, Baba ve yakın akrabaları

126 — Gelboşayan	: Kalp okşayan
127 — Teğetden	: Halden (Halsizlik)
128 — Güvved	: Kuvvet, Güç
129 — Ganatların	: Kanatların
130 — Möhkem	: Kuvvetle, Tam
131 — Üzre	: Üzerine
132 — Variant	: Farklı iki biçim
133 — Cerge	: Sıra, dizi
134 — Desmalı	: Mendili
135 — Döyüş	: Savaş
136 — Selis	: Düzgün, Akıcı
137 — Düyü köllerinin	: Pirinç köklerinin
138 — Tapmış	: Bulmuş
139 — Gelebesi	: Yenmesi ile
140 — Zarafatyana	: Kibarca
141 — Uduzdu	: Kaybetdi
142 — Gefilden	: Kafile - Oyunların hepsi.
143 — Ahrıncı	: Sonuncu
144 — Zarafatla	: Şaka ile
145 — Cüt - cüt	: Çift - Çift
146 — Metlebini	: Amacını
147 — Asan	: Basit
148 — Hamıya	: Herkese
149 — Galıglardan	: Kalıntılardan
150 — Hemişe	: Her zaman
151 — Müvazineti	: Dengesini
152 — Lengimeden	: Aksatmadan
153 — Çışdırıcı	: Şaşırtıcı
154 — Dırmaşar	: Çıkar

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Önsöz,	3
Azerbaycan Türkçesi ile ilgili bazı açıklamalar ...	4
Azerbaycan halğ regşlerinin inkişafı tarihinden	9
Azerbaycan halğının meişet karakterli oyun regş- leri	14
Proféssional regğaslar ve heveskar regğaslar	23
Azerbaycan halğ regşlerinin ifa terzi	32
Azerbaycan halğ regşleri adlarının yaranmasına dair be'zi me'lumatlar	43
Azerbaycan regşlerinden bazı görüntüler	96